

Solidarna ekonomija u Međimurju. Kulturna analiza praksi industrijske tekstilne proizvodnje i suvremenih građanskih inicijativa

Varga, Viktorija

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:323555>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-07**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
ODSJEK ZA ETNOLOGIJU I KULTURNU ANTROPOLOGIJU
FILOZOFSKI FAKULTET

Viktorija Varga

**SOLIDARNA EKONOMIJA U MEĐIMURJU. KULTURNA
ANALIZA PRAKSI INDUSTRIJSKE TEKSTILNE
PROIZVODNJE I SUVREMENIH GRAĐANSKIH
INICIJATIVA**

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Tihana Rubić

Zagreb, lipanj 2020.

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad “Solidarna ekonomija u Međimurju. Kulturna analiza praksi industrijske tekstilne proizvodnje i suvremenih građanskih inicijativa” izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr. sc. Tihane Rubić. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni u skladu s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Viktorija Varga

1. UVOD	3
1. 1. Teorijski okvir	5
1. 2. Metodologija	8
2. POVIJEST TEKSTILNE INDUSTRIJE U SVIJETU	10
2. 1. Počeci tekstilne industrije u Europi i Sjedinjenim Američkim Državama	10
2. 2. Povijest tekstilne industrije u Međimurju s naglaskom na najznačajnije tvornice	11
3. DOMOVINSKI RAT, PRIVATIZACIJA I POLOŽAJ TEKSTILNIH RADNIKA	25
4. LOHN POSLOVI I TRŽIŠTE RADA	30
5. PROBLEM (NE)UDRUŽIVANJA U SINDIKATE	36
6. “SNALAZIMO SE SIKAK I NIKAK”	40
7. TEKSTILNA INDUSTRIJA DANAS - INICIJATIVE ZA BUDUĆNOST	42
7. 1. Socijalna zadruga Humana nova - lokalne promjene za globalne promjene	43
7. 2. Clean Clothes Campaign - globalna inicijativa za tekstilnu industriju	48
8. ZAKLJUČAK	50
9. POPIS LITERATURE	53
10. INTERNETSKI IZVORI	54
11. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI	57
12. SUMMARY AND KEY WORDS	58

1. UVOD

Kada sam kao srednjoškolka i volonterka sudjelovala u akcijama tada tek pokrenute Socijalne zadruge *Humana nova*, na poslovima prikupljanja i razvrstavanja tekstila, zapanjila me je ogromna količina tekstilnog otpada za koji ranije nisam bila niti svjesna da postoji. Zanimanje za strukturu i način poslovanja zadruge *Humana nova*, dovelo me je do društvene problematike tekstilne industrije u Međimurskoj županiji, ali i šire. Pokretanje zadruge pokrenula je čakovečka udruga ACT na temelju istraživanja nezaposlenosti kojim je ustanovljen velik broj ljudi koji imaju vrlo malu perspektivu za zaposlenjem (manjine, osobe s invaliditetom, osobe bez iskustva i sl.), među koje spadaju i bivše tekstilne radnice. S obzirom na *tradiciju tekstila* u Međimurju, kao i globalni problem tekstilnog otpada, zainteresirala sam se pisati i istraživati o ovim temama.

Politologinja Chiara Bonfiglioli u svojem radu *Orodnjavanje socijalnog građanstva: tekstilne radnice u postjugoslavenskim državama* iz perspektive rodne nejednakosti govori o transformacijama u području socijalnog statusa građana (socijalnoga građanstva) (Bonfiglioli 2014:121). Za primjer je uzela tekstilnu industriju koja je među najmanje plaćenim granama gospodarstva na svijetu, a ujedno slovi i kao “ženska” industrija (veliku većinu zaposlenih u tekstilnoj industriji čine žene) (Ibid). Sedamdesetih godina 20. stoljeća u tekstilnoj industriji Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ) najviše je zaposlenih bilo u SR Hrvatskoj koja je bila vodeća i po postotku zaposlenih žena unutar te industrije (oko 70%) (Biočina 2018:57). Bonfiglioli istražuje na koji su način ekonomske i političke transformacije proizvele rodnu neravnopravnost u postjugoslavenskom društvu, vodeći se time da su socijalni status građana i rodni režimi međusobno ovisni. Velik broj zaposlenih ženskih radnica u vrijeme socijalizma radio je upravo u tekstilnim tvornicama, a promjenom ekonomskih i političkih sustava došlo je do promjene statusa i položaja žene kao radnice i kao građanke. No, je li u potpunosti? U socijalizmu *radnička klasa* predstavljala je temelj “političkog legitimiteta jugoslavenskog modela samoupravljanja” (Bonfiglioli 2014:127). U skladu s time radnici su imali razna socijalna prava. Kako su se bližile devedesete godine 20. stoljeća, uvjeti su se počeli pogoršavati da bi ugroženost raznih prava, pa tako i radničkih i socijalnih, eskalirala Domovinskim ratom 1991. do 1995. godine. Državni diskurs je

promijenjen iz *radničke klase u naciju* (Ibid 126). Iako je i u socijalizmu postojala razlika između diskursa i prakse - u praksi se događalo to da mnoga prava nisu svi radnici uživali jednako, te da je tekstilni industrijski sektor bio kontinuirani gubitnik u odnosima moći (Rubić 2017:120), tranzicijsko je razdoblje u novouspostavljenoj državi, nakon socijalizma, donijelo još veće izazove. Tijekom devedesetih godina 20. stoljeća oko 500 000 radnika ostalo je bez formalnog zaposlenja (Ibid 10).

Tekstilna industrija u Međimurju, najsjevernijoj županiji Hrvatske, kontinuirano je jedna od najvažnijih gospodarskih grana županije još od prve polovice 20. stoljeća. (Feletar Fišer 1974:34) U 20. stoljeću ona je značajno utjecala na ukupnu zaposlenost u Međimurskoj županiji, a tvornice su bile značajne za gospodarski rast ovoga područja (Međimurska trikotaža Čakovec 1923-1983, 1983:5). Međimursku tekstilnu industriju najviše su obilježile tri tvornice: *Međimurska trikotaža Čakovec (MTC)*, *Čateks* i *Modeks*. Do danas se samo *Čateks* uspio održati na tržištu.

U radu ću se baviti prošlim i suvremenim značajkama i problemima tekstilne industrije u Međimurju¹. Na primjeru nekad vrlo uspješnih, a danas restrukturiranih ili ugašenih tvornica, analizirat ću prakse, sjećanja i uspomene na rad u tvornicama, na temelju kvalitativnog istraživanja, razgovora s nekadašnjim i sadašnjim radnicima i radnicama. Životne i radničke priče i iskustva promatrala sam kroz okvir antropologije rada (Rubić 2017). Ovaj rad nastoji biti prilogom etnografiji radničkih iskustava i etnografiji (post)socijalizma. Glavni razmatrani primjer u radu predstavljat će tvornica *Modeks* iz Murskog Središća.

Rad je koncipiran u nekoliko cjelina. U prvoj ću cjelini predstaviti povijest tekstilne industrije u svijetu te razvoj tekstilne industrije u Međimurju, s pregledom povijesti djelovanja navedenih međimurskih tvornica. U drugoj ću se cjelini baviti događajima koji su uzrokovali prvu najznačajniju promjenu u tekstilnoj industriji u Hrvatskoj devedesetih godina 20. stoljeća, u kontekstu Domovinskoga rata od 1991. do 1995. godine i nacionalnih ekonomskih restrukturiranja u vidu pretvorbe i privatizacije državne imovine tijekom devedesetih godina 20. stoljeća (Josipović 2015:199). Kako je sve to utjecalo na ondašnje radnike? Na koji način su ti procesi doživljeni i zapamćeni od nekadašnjih radnika međimurskih tvornica? Sljedeća cjelina će prikazati temu *lohn proizvodnje*, izraza koji se odnosi na doradne poslove za

¹ Na primjeru triju najznačajnijih tvornica - Međimurska trikotaža Čakovec, Modeks (Mursko Središće) i Čateks (Čakovec)

inozemne partnere, a isključuju vlastiti dizajn i proizvod.² Idućim se poglavljem dotičem problema i specifičnosti prošloga i suvremenog sindikalnog organiziranja u okviru tekstilne industrije. Šesto poglavlje odnosi se na analizu priča radnica kroz okvir nostalgije za socijalizmom. Zadnje poglavlje rada posvećujem budućnosti tekstilne industrije, potencijalima i izazovima prerade i proizvodnje, mahom se oslanjajući na suvremene globalne i lokalne inicijative (primjer globalne kampanje *CCC (Clean Clothes Campaign)* i socijalne zadruge *Humana Nova* iz Čakovca) te njihova programska rješenja i vizije za poboljšanje uvjeta rada u tekstilnoj industriji.

1. 1. Teorijski okvir

Na globalnom tržištu tekstilna industrija ima značajnu ulogu u akumulaciji kapitala, zaposlenosti i gospodarskom rastu (Buturac 2007:112), no istovremeno pogoduje produblivanju siromaštva u zemljama u razvoju i stvaranju elita, što će biti prikazano u radu na temelju primjera. Takva eksploatacija radnika unutar tekstilne industrije nameće potrebu za alternativnim ekonomskim pravcima, smatraju predstavnici raznih međimurskih inicijativa koje se zalažu za solidarnu ekonomiju i čiji primjeri djelovanja će biti predstavljeni u ovomu radu u narednim poglavljima.

Solidarna ekonomija je koncept koji obuhvaća brojne vrste ekonomskih inicijativa koje se javljaju diljem svijeta. (Miller 2010:1) Pojam se prvi put pojavio 1937. godine kad se tijekom Španjolskog građanskog rata govorilo o solidarnosti i suradnji između radničkih kolektiva u urbanim i ruralnim predjelima, da bi se sredine devedesetih godina 20. stoljeća pretvorio u globalni društveni pokret. (Ibid 2) Međutim, medijski su takve inicijative slabije popraćene pa još uvijek se često niti ne zna za njihovo postojanje. Ključne koncepte, ciljeve i probleme solidarne ekonomije opisao je antropolog, politolog i stručnjak za okolišna pitanja, Ethan Miller. Naglašava kako to nije koncept koji želi nametnuti neku novu ekonomsku shemu koju bi trebao prihvatiti cijeli svijet, već poziv svakom pojedincu da počne djelovati u užem krugu zajednice u kojoj živi i s obzirom na lokalne tradicije, lokalne potrebe i lokalne mogućnosti same zajednice (Miller 2010:1) Pojam ne označava strogo definirane i jednoobrazne vrste inicijativa ili akcija koje se temelje na nekom već postojećem političkom poretku i ne

² Doradni posao. Iz: Proleksis enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2012. <https://proleksis.lzmk.hr/53617/> (posjećeno 28. 2. 2020.)

propisuje na koji način one moraju djelovati i kakvu strukturu trebaju imati, već se radi o pozivu za kreativno osmišljavanje alternativnih mikrosustava koji će djelovati po zasebnim strukturama, ali u suradnji prema zajedničkom cilju – globalnoj održivosti. (Ibid) Solidarnu ekonomiju potrebno je razumjeti kao proces ekonomskog organiziranja, a ne kao gotov ekonomski model. (Ibid. 3) Kao osnovne ekonomske alate umjesto kompetitivnosti predlaže suradnju, umjesto korporacija kulturu i lokalnu zajednicu, umjesto otuđenosti pojedinaca solidarnost, umjesto podređenosti profitu dobrobit za društvo. (Ibid)

Fenomen solidarne ekonomije u Hrvatskoj opisala je etnologinja i kulturna antropologinja Olga Orlić pišući o *Grupama solidarne razmjene* (GSR-ovima) u Hrvatskoj (Orlić 2014). Te grupe objašnjava kao “platformu koja spaja ekološke poljoprivrednike i potrošače koji smatraju da je čin potrošnje ujedno i politički čin”. (Orlić 2014:73) Autorica otkriva višestruku dobit za sudionike grupe - zdrava, ekološki proizvedena hrana, pristupačne cijene te podrška lokalnim proizvođačima, čime zaobilaze velike prehrambene lance koji često neetički postupaju s hranom i prema kupcima (npr. netransparentnost u podrijetlu hrane, previsoke cijene i sl.) (Ibid. 74). Potreba za vrstom razmjene kakvu je opisala autorica ponajviše postoji u urbanim područjima, dok je primjerice u Međimurju kao županiji u kojoj prevladavaju ruralna područja³ takav način razmjene organiziran bez dodatne potrebe organiziranja jer su seoska domaćinstva sveprisutna.

Suština solidarne ekonomije je djelovanje u okvirima lokalne zajednice i fokus na rješavanje problema koji su za nju karakteristični. Osim tradicije seoskih domaćinstava i proizvodnje hrane za vlastite potrebe te dijelom i za prodaju, Međimurje ima tradiciju i tekstilne proizvodnje. Suvremeni primjer solidarne ekonomije u obliku *Socijalne zadruge Humana nova* koja svoje poslovanje temelji na tekstilnoj proizvodnji i preradi koju ću predstaviti u radu, može se tumačiti i kroz okvir *dobre ekonomije*. To je koncept koji je uveo sociolog i aktivist Dražen Šimleša u radovima *Dobra ekonomija u dobrim primjerima* (2014.) i *Zeleni alati: dobra ekonomija* (2016.) Osmišljena je kao odgovor na dominantnu slobodnotržišnu ekonomiju koju autor kritizira. Dobra ekonomija za cilj nema profit, već brigu za dobrobit zajednice i ravnopravnost njenih članova, brigu za održivost okoliša, za održavanje lokalnih specifičnosti i sl. (Šimleša 2008:311) Potrebu za ekonomskim alternativama u lokalnoj

³ *Model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Republici Hrvatskoj*. 2011. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. str. 13. https://www.dzs.hr/Eng/Publication/metodologije/metod_67.pdf (pristup 31. 3. 2020.) Po diferencijaciji iz ovog dokumenta Međimurje se sastoji od tri urbana naselja (gradova), nekoliko prijelaznih i većine ruralnih naselja, što ga čini pretežno ruralnim područjem.

zajednici potvrdilo mi je i moje terensko istraživanje u kojem su sudjelovale mahom žene koje su radile, ili još uvijek rade, u tekstilnim tvornicama u Međimurju. One koje još uvijek rade u *tekstilu* nisu imale plaće koje bi zadovoljavale osnovne životne potrebe, a one koje su morale posao pronaći *izvan tekstila*, nisu imale obrazovanje i vještine kojima bi mogle konkurirati na formalnom tržištu rada, posebno obzirom na njihovu kronološku dob te su bile prisiljene pristajati na najmanje plaćene poslove kako bi imale bilo kakav posao (usp. Rubić 2017:182).

Cilj ovoga rada je ocrtati širi kontekst problematike tekstilne industrije u vidu *lohn* proizvodnje, neokolonijalizma i sindikalnog organiziranja te povezati te teme sa iskustvima Domovinskog rata i ekonomskih restrukturiranja (pretvorbe i privatizacije) u Hrvatskoj te individualnih iskustava radnika u tekstilnoj industriji.

Inženjerka tekstilne tehnologije i teoretičarka mode, Ivana Biočina, bavila se ekonomskim aspektima tekstilne industrije u Hrvatskoj u knjizi *Proizvedeno u Hrvatskoj. Tranzicija hrvatske tekstilne industrije* (2017.). Autorica je napravila pregled razvoja tekstilne industrije u Hrvatskoj te je istaknula važnost pozicije Hrvatske u tom kontekstu - položaj između ekonomski razvijenijih (*zapadnih*) zemalja i onima (*istočnima*) koje se smatraju zemljama u razvoju. Druga važna teza koju ističe jest važnost poticanja domaće tekstilne proizvodnje. U tom se kontekstu dotiče i problema *lohn proizvodnje* kojeg ću podrobnije opisati u svojem radu. Osim toga, podatke o ekonomskim procesima konzultirala sam iz znanstvenih raova koji se bave sociološkom i ekonomskom analizom transformacija tekstilne industrije u Hrvatskoj i svijetu. (Buturac 2007; Šimleša 2008).

O nezaposlenosti koja je bila uzrokovana ekonomskom destabilizacijom nakon Domovinskog rata i ekonomskim restrukturiranjima u Hrvatskoj devedesetih godina 20. stoljeća, konzultirala sam studiju Tihane Rubić, objavljene 2017. godine, naslova *Nezaposleni u gradu. Antropologija rada i neformalne ekonomije*. Iako se u svojem radu fokusiram na ruralnu sredinu, neki od procesa kojima se autorica bavila u radu, poput Domovinskog rata, privatizacije državne imovine, (post)socijalističke neizvjesnosti i nesigurnosti u pitanju formalnoga zaposlenja, podudarne su s nalazima mojeg istraživanja.

Chiara Bonfiglioli (2014.) upućuje na vezu procesa postsocijalističke tranzicije sa statusom građana i radnica u tekstilnoj industriji. S obzirom na to da je tekstilna industrija u Međimurju *ženska* industrija, moje se istraživanje baziralo na intervjuima s radnicama te time

uglavnom ženskim iskustvima, no spomenuti procesi nisu gledani prvenstveno s rodne perspektive kojom se bavi autorica. Teorijski okvir nostalgije za socijalizmom kojeg iznosi autorica poslužio mi je kao teorijski okvir za promatranje priča radnica o situaciji nakon privatizacije tvornica. Autorica također piše o promjeni načina sindikalnog (ne)djelovanja i organizacije nakon privatizacije tekstilnih poduzeća.

O povijesti tekstilne industrije u Međimurju napisane su monografije o tvornicama *Međimurska trikotaža Čakovec* i *Čateks*. O tvornici *Modeks* iz Murskog Središća ne postoji značajna literatura, ali postoji nekoliko novinskih članaka dostupnih i u elektroničkom obliku.

1. 2. Metodologija

Razgovarala sam sa sedam kazivačica i jednim kazivačem do kojih sam došla preko poznanika, a koji su bili radnici u nekadašnjim međimurskim tvornicama tekstila te se u intervjuima ponajviše razgovaralo o njihovim osobnim iskustvima rada. Svi su u tvornicama proveli veći dio svojeg radnog vijeka. Dio kazivačica i dalje radi u tekstilnim tvornicama, a dio je pronašlo druge vrste poslova. Većina je htjela ostati anonimna pa će tijekom teksta sve sugovornice biti označene pseudonimima, osim kazivača Stjepana Mesarića koji je dozvolio objavu svojih podataka. Nakon navođenja dijelova njihova kazivanja, oznaku za kazivačice navodim na način da u zagradama navodim njihove pseudonime i datum kada je obavljen razgovor. Tako primjerice podatak o kazivačici u tekstu izgleda ovako: (Pseudonim, 28. 10. 2019.).

Razgovori su obavljeni i s predsjednikom *Novog sindikata*, Mariom Ivekovićem i glavnim tajnikom Sindikata, Tomislavom Kišom, koje sam prethodno imala priliku slušati na tribini *Organiziranjem do boljih radnih uvjeta*⁴ u Čakovcu te s upraviteljem socijalne zadruge *Humana Nova*, Ivanom Božićem. Ova tri posljednja sugovornika predstavljaju javne osobe te im njihovo imenovanje u radu nije predstavljalo problem te su zadržana njihova prava imena i prezimena.

Intervju s upraviteljem *Humane nove* obavljen je 2019. godine za potrebe seminarskog rada za kolegij *Ekonomska antropologija*, u poslovnim prostorijama zadruge. Te podatke sam koristila i za ovaj rad. Svi ostali intervjui obavljeni su od početka listopada do početka studenog 2019. godine. Intervjui s kazivačicama obavljeni su u njihovim domovima, dok je razgovor s gospodinom Stjepanom Mesarićem obavljen u gradskom kafiću. Intervju s Mariom Ivekovićem i Tomislavom Kišom obavljen je u prostorijama *Novog Sindikata* u Zagrebu. Razgovori su trajali u rasponu od sat i pol do dva sata.

Intervjui su obavljeni u polustrukturiranom obliku. Pri kreiranju upitnice za bivše radnice fokusirala sam se na pitanja njihovog osobnog iskustva rada u tekstilnim tvornicama i njihova razmišljanja o pojavama koje su se zbivale vezano uz tvornicu. Pitanja su se odnosila na uvjete rada u tvornicama, međusobne odnose, ekonomske prilike i osobna emocionalna

⁴ Tribina se održala 21. 9. 2019. u dvorani Zrinski zgrade Scheier u Čakovcu povodom obilježavanja Nacionalnog dana borbe protiv nasilja nad ženama, u organizaciji Udruge Zora Čakovec i Hrvatskog centra za radničku solidarnost.

iskustva. Polustrukturirani intervjui otvorili su teme iz privatnog života radnica koje su mi, iako nisu sve uklopljene u rad, skrenule pažnju na razna pitanja doživljaja, samopotvrđivanja, sjećanja i pripadanja.

Kazivač Stjepan Mesarić je kao radnik svjedočio važnim događajima tvornice *Modeks* u *najboljim danima*, ali i kasnije kao novinar i mještanin Murskog Središća. Danas je u mirovini i radi kao novinar suradnik.

Maria Ivekovića kontaktirala sam u prvom redu zbog zanimanja za temu sindikalnih organiziranja pa su moja pitanja bila usmjerena prema toj tematici, no razgovor nas je odveo i do drugih tema koje su mi pružile lokalnu, regionalnu i nacionalnu sliku navedene problematike. Prilikom kazivanja pridružio nam se i tajnik *Novog sindikata*, Tomislav Kiš. Kazivači su u razgovoru iznijeli široko znanje o svim problemima tekstilne industrije kako na globalnoj razini, tako i u Hrvatskoj, koje su stekli dugogodišnjim radom u području sindikalnog organiziranja.

U radu je priloženo i nekoliko fotografija. Pet je privatnih fotografija posuđenih za pripremu ovoga rada od kazivača koji je fotografije naslijedio ili sam izradio, a prikazuju važne događaje vezane uz tvornicu *Modeks* iz Murskog Središća. Jednu sam fotografiju osobno izradila prije rušenja zgrade tvornice MTČ-a. Činilo mi se tada važnim zabilježiti materijalne ostatke tvornice kojoj je najavljeno i predodređeno rušenje. Dio fotografija preuzet je iz medijskih članaka koji su popratili neke od važnih događaja u tvornici, te je uz te fotografije naveden izvor. Fotografije prikazuju mjesta, ljude i događaje vezane uz međimursku tekstilnu industriju.

2. POVIJEST TEKSTILNE INDUSTRIJE U SVIJETU

U ovom poglavlju ću predstaviti razvoj svjetske tekstilne industrije, a potom ću se osvrnuti i na razvoj te industrije u Hrvatskoj, u Međimurju, posebno navodeći tri međimurske tvornice - *Međimurska trikotaža Čakovec, Čateks i Modeks*.

2. 1. Počeci tekstilne industrije u Europi i Sjedinjenim Američkim Državama

Povećana potražnja za tekstilom i izum stroja za pletenje u 16. stoljeću označili su početke razvoja tekstilne industrije.⁵ Najveći uzlet tekstilne industrijske proizvodnje dogodio se tijekom 18. i 19. stoljeća nizom izuma, poput stroja za češljanje pamuka i grubo pređenje (Biočina 2018:17). Velika Britanija je u to doba bila centar razvoja tekstilne industrije, a ubrzo se razvoj uporabe novih strojeva širio i na ostatak Europe i SAD (Ibid). Otvaraju se tvornice koje, bez obzira na prisutnost mehanizacije, i dalje imaju potrebu za velikim brojem radnika (Ibid). Među mnogobrojnim promjenama koje su nastupile u razdoblju industrijalizacije, tekstilna industrija ima ove značajke: žene postaju dominantna radna snaga, mahom migrirajući u gradove “truhom za kruhom”. Važan dio ovih procesa je i rad djece u tvornicama. U britanskoj tvornici Quarry Bank Mill u zadnjim desetljećima 18. stoljeća i u prvoj polovici 19. stoljeća polovicu radnika činila su djeca iz sirotišta i radnih kuća (neka od njih počinjala su raditi već u dobi od 7 godina). Velik broj djece radilo je bez plaće pod izlikom izučavanja zanata, do svoje punoljetnosti (Ibid).⁶

Nakon Prvoga svjetskog rata tekstilna industrija se počinje razvijati i u drugim dijelovima svijeta, posebice u istočnoj Europi, dok u Engleskoj i Sjedinjenim Američkim Državama počinje stagnirati ili opadati (Ibid) jer je fokus tekstilne proizvodnje preusmjeren na skupocjeniji i luksuzniji tekstil.⁷ Razlog tome je porast cijene rada u razvijenim zemljama pod utjecajem jačanja sindikata i sindikalnih prava. (Učur, Smokvina 2010:675) U takvoj situaciji

⁵ Tekstilna industrija, iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60689> (pristup 10. 10. 2019.)

⁶ A history of the British cotton industry <https://britishheritage.com/features/history-british-cotton-industry> (10. 10. 2019.)

⁷ Tekstilna industrija, iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60689> (pristup 10. 10. 2019.)

proizvodni pogoni postaju isplativiji u manje razvijenim zemljama gdje je cijena rada puno niža, posebno zbog činjenice da je ljudski rad izrazito značajan u tekstilnoj proizvodnji.⁸

Ivana Biočina tijekom tekstilne industrije u Hrvatskoj je podijelila na četiri faze. Prema autorici, početna faza seže od kraja 19. stoljeća do 1935. godine, kada počinje nagli uspon industrije. Taj uspon obilježava cijelu drugu fazu (od 1935.) koja traje do četrdesetih godina 20. stoljeća kada se javlja ekonomska kriza uslijed početka Drugoga svjetskog rata; Drugim svjetskim ratom počinje treća faza, odnosno, faza stagnacije. Zadnja, četvrta faza je obilježena smanjenjem industrijske proizvodnje, što je odraz tranzicije i privatizacije krajem 20. stoljeća. Prema autorici, ta posljednja faza traje i danas (Biočina 2018:18).

Tekstilna proizvodnja i prerada je u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) činila velik dio ekonomskog sektora (Ibid, 19): od 12% ukupne proizvodnje u sedamdesetim godinama 20. stoljeća, do pozicije većega proizvođača tekstila na svjetskoj razini, u osamdesetim godinama 20. stoljeća (Ibid). U devedesetim se godinama 20. stoljeća situacija u potpunosti promijenila, o čemu će biti riječi u ovom radu.

2. 2. Povijest tekstilne industrije u Međimurju s naglaskom na najznačajnije tvornice

Prije industrijske revolucije u 19. stoljeću, u međimurskim seljačkim domaćinstvima seljaci su manualno proizvodili sve potrebno za život - hranu, kuću i okućnicu, oruđe za rad na polju, odjeću i obuću. (Bunjac 2003:94-95) Tekstilna industrija u Međimurju svoje korijene ima upravo u tradiciji izrade platna od konoplje i lana u seljačkom domaćinstvu, što danas pripada tradicijskoj kulturi i baštini međimorskog kraja i prepoznaje se kao dio narodnih običaja i praksi važnih u nekadašnjem načinu življenja na međimurskom selu (Feletar, Fišer 1974:19). Proizvodnja platna odvijala se od sijanja sjemena konoplje i/ili lana u proljeće pa do dobivanja gotovog platna zimi (Ibid).

Unatoč tome što industrijska revolucija i u 19. stoljeću još nije imala velikog odjeka u Međimurju koje je tada pripadalo Austro-Ugarskoj monarhiji, postupno su se ipak počele događati određene promjene. Ukidanje kmetstva i pripajanje Međimurja Hrvatskoj sredinom 19. stoljeća, doveo je do toga da su seljaci predstavljali jeftinu radnu snagu za pokretanje

⁸ Tekstilna industrija, iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60689> (pristup 10. 10. 2019.)

manufakturnih pogona u Međimurju. (Ibid) Postepenim rastom broja bogatijih obitelji građanskog sloja, dolazi do potražnje za raznim specifičnim vrstama tekstila (Feletar, Fišer 1974:13) koju je netko trebao proizvoditi. Takva potražnja, u kombinaciji s već postojećom tradicijskom proizvodnjom platna, dovela je do pokretanja organizirane proizvodnje tekstila. (Ibid) Međimurje je bilo strateški povoljno područje za otvaranje poduzeća zbog ondašnje vrlo guste naseljenosti pa se prepoznavalo kao područje s velikim brojem potencijalne radne snage (Ibid).

Prvi koji je pokrenuo posao tekstilom na ovom području je trgovac Samuel Neumann, koji je sa svojom obitelji doselio u Čakovec u razdoblju intenzivnog naseljavanja Židova, u drugoj polovici 19. stoljeća (Feletar, Fišer 1974:13). Godine 1874. pokrenuo je tvornicu za bojanje platna u kojoj se ponajviše bojilo domaće proizvedeno platno. Moritz Neumann, pripadnik iste obitelji, vodio je trgovinu tekstilom u kojoj je prodavao uvozne tekstilne proizvode za imućniji građanski sloj. To je dodatno pokrenulo tekstilnu proizvodnju u ovom kraju. Krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća u Međimurju se stoga odvijala transformacija dotadašnjeg načina života: pojavom kapitalizma došlo je do uvođenja robno-novčanih odnosa na selo, čime je dotadašnji život seoske zajednice izmijenjen. Sustav seoskih zadruga postao je neodrživ, samodostatnost seoske proizvodnje orijentirane isključivo na zemlju, više nije funkcionirala.⁹ Seljačko stanovništvo je počelo napuštati manualni rad u vlastitom gospodarstvu i počelo tražiti posao u obližnjim tvornicama u gradovima jer bi na takvim poslovima dobivali plaću u novcu.¹⁰

Međimurska trikotaža Čakovec (MTČ)

“Zlatno doba” pokretanja tekstilnih pogona u Čakovcu bilo je u prvoj polovici 20. stoljeća (Feletar, Fišer 1974:34). Godine 1923. osnovana je tvornica pod nazivom Međimurska

⁹ Zadruga, obiteljska, iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66656> (posjećeno 20. 10. 2019.)

¹⁰ Zadruga, obiteljska, iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66656> (posjećeno 20. 10. 2019.)

trikotaža Čakovec, poznatija kao MTČ.¹¹ MTČ su osnovali braća Moris i Maks Graner¹² (Bunjac 2003:97) u obliku dioničkog društva (*Braća Graner d. d.*) i kao takvo je djelovalo do 1946. godine kada je pretvoreno u tvrtku.¹³ Tvornica se bavila tekstilnom proizvodnjom, točnije proizvodnjom odjevnih predmeta, čarapa, rublja, pletiva itd. U samom početku poslovanja radilo je deset osnovnih strojeva za proizvodnju, ali su ubrzo kupljeni novi strojevi, proširen je proizvodni asortiman te su postepeno otvoreni novi pogoni.¹⁴ Proizvodnja je cvjetala zbog jedinstvene ponude na tadašnjem tržištu u Jugoslaviji (moderniji krojevi i dizajn). To je omogućeno, između ostalog, minimalnim davanjima prema radnicima u tvornici (Ibid). Među radnicima su prevladavale žene. (Feletar, Fišer 1974:34) Uvjeti rada od samog početka bili su izrazito teški (Ibid) no MTČ je već četrdesetih godina 20. stoljeća postala najveća tvornica trikotaže na području cijele Srednje Europe (Ibid). Osim po proizvodnom asortimanu i kvaliteti proizvodnje, MTČ je prednjačio po broju zaposlenih u Međimurskoj županiji. (Ibid) Porast broja zaposlenih (žena) donio je i prva sindikalna udruženja čiji se rad posebno osnažio u vrijeme velike svjetske gospodarske krize tridesetih godina 20. stoljeća (Ibid:6). Zbog opće velike stope nezaposlenosti i pada životnog standarda koji su nastali kao posljedica svjetske krize, radnici su nastojali posao zadržati pod svaku cijenu, pa čak i unatoč mizernoj naknadi za svoj rad (Janjatović 1969:12), nadajući se da će premostiti krizu i zadržati time kakav-takav posao. Jedan od govora koji je pročitana na Godišnjoj skupštini Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza u Čakovcu 1935. godine, svjedoči o nepovoljnom položaju u kojem su nalazili radnici toga doba:

“U svim tekstilnim tvornicama u Čakovcu radi oko 1500 radnika, od kojih se više od 80 posto regrutira sa sela. Ovi radnici sa sela u rupcu donose komadić kukuruznog kruha i suhog sira i prevaljuju pješke 5 do 10 kilometara dolazeći na posao u grad. Zarada im je sasvim niska. Tvorničari su osposobili za rad čitave legije radnika, koji su sada zaposleni kod kuće, te stalno vrše pritisak ne bi li se zaposlili i onemogućuju svaki tarifni pokret radnika (...) Firma “Braća Graner” uvela je novi sistem rada po kojem se radniku plaća po brzini rada. Tim sistemom je mnogo ubrzan tempo rada (...) Usljed toga je otpušteno i mnogo radnika”¹⁵

¹¹ Međimurska trikotaža Čakovec, iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39823> (posjećeno 23. 10. 2019.)

¹² Članovi židovske obitelji koja je doselila u Međimurje iz Mađarske sredinom 19. stoljeća. (izvor: Kapun, Vladimir, 2016., *Međimurje*, <https://medjimurje.hr/aktualno/kolumne/i-divovi-padaju-i-to-sutke-10687/>, pristup 28. 2. 2020.)

¹³ Međimurska trikotaža Čakovec, iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39823> (posjećeno 23. 10. 2019.)

¹⁴ Međimurska trikotaža Čakovec: 1923. - 1983., monografija, Čakovec: Međimurska trikotaža Čakovec, 1983., str. 5.

¹⁵ Međimurska trikotaža Čakovec: 1923. - 1983., monografija, Čakovec: Međimurska trikotaža Čakovec, 1983., str. 6.

Tijekom Drugoga svjetskog rata tvornica je više puta bombardirana što je uzrokovalo oštećenja nastala u pogonima.¹⁶ Godine 1945. u nekoliko mjeseci tvornica je obnovljena radnim akcijama u kojima su sudjelovali sami radnici, za što nisu dobivali gotovo nikakvu naknadu.¹⁷ Krajem iduće godine, nakon završetka rata i s promjenom vlasti, tvornica “Braća Graner” je nacionalizirana i preimenovana u tvornicu “Međimurska trikotaža Čakovec (MTČ)”. U poslijeratnim prilikama, strojeve je trebalo mijenjati, a nedostajalo je i sirovina za rad. (Ibid)¹⁸ Bila je potrebna modernizacija, ali ulaganja su na nacionalnoj razini bila zaobilazila Međimurje i bila su usmjerena na veće centre:

“Zbog opće politike neinvestiranja u granične krajeve, kao i zbog neadekvatnog odnosa društva prema tekstilnoj industriji općenito - koja je, usput rečeno, na svojim leđima ponijela najveće breme poslijeratne izgradnje, industrijalizacije i elektrifikacije zemlje - u razdoblju od 1946. do 1956. godine nije bilo gotovo nikakvih investicijskih ulaganja u rekonstrukciju i modernizaciju ove tvornice”¹⁹



Fotografija „rijeka“ žena, radnica, nakon završenog rada (iz ur. I. Bratko „Međimurska trikotaža 1923. – 1973.“, „Zrinski“, Čakovec 1973. str. 7.)

Slika 1. Radnice poslije završnog rada izlaze na staroj porti MTČ-a.

<https://www.radnickafronta.hr/citaonica/clanci/720-kroz-prizmu-palog-diva-medimurske-trikotaze-cakovec>

¹⁶ Ibid, str. 12.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Međimurska trikotaža Čakovec: 1923. - 1983., monografija, Čakovec: Međimurska trikotaža Čakovec, 1983., str. 12.

¹⁹ Ibid, str. 12-13

Krajem šezdesetih godina 20. stoljeća dolazi do ozbiljnijih financijskih problema za tvrtku. Djelomična modernizacija MTČ-a proizašla je iz radničkog sindikata, što je privremeno omogućilo tvornici da preživi krizne godine na zalasku socijalističke Jugoslavije u osamdesetim godinama 20. stoljeća.²⁰ Sredinom devedesetih godina 20. stoljeća, u samostalnoj Republici Hrvatskoj, tvrtka je privatizirana i podijeljena na nekoliko manjih dioničkih društava: MTČ Tvornica rublja d.d. (Čakovec), MTČ Tvornica čarapa d.d. (Čakovec), MTČ Tvornica dječje trikotaže d.d. (Prelog) i MTČ Tvornica trikotaže d.d. (Štrigova).²¹ Tvornice i poduzeća su u narednim godinama bile poznate u javnosti po brojnim aferama.²² Godine 2009. tvrtka je otišla u stečaj, da bi 2014. godine Županijsko državno odvjetništvo podiglo optužnicu protiv četvero osoba osumnjičenih za zlouporabu položaja u gospodarskom poslovanju.²³



Slika 2. Istaknuti logo na zidu u jednom od nekadašnjih ureda tvornice u Čakovcu, 2019. Autor: Viktorija Varga

²⁰ Ibid, str. 13.

²¹ Međimurska trikotaža Čakovec, iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=39823> (posjećeno 23. 10. 2019.)

²² “Odveli tvrtke u propast?: Podignuta optužnica protiv bivših šefova MTČ-a”. 2014., *eMeđimurje*. 23. lipnja. <https://emedimurje.net.hr/vijesti/crna-kronika/3100741/odveli-tvrke-u-propast-podignuta-optuznica-protiv-bivsih-sefova-mtca/> (posjećeno 17. 2. 2020.)

²³ BETI, Ivica. 2009. “MTČ sa 86 godina tradicije doveden do ruba propasti”, 2009., *Večernji list*, 28. rujna. <https://www.vecernji.hr/biznis/mtc-sa-86-godina-tradicije-doveden-do-ruba-propasti-26287> (posjećeno 23. 10. 2019.)



Slika 3. Ruševine stare tvornice u centru grada Čakovca. 2017.

<https://medjimurje.hr/aktualno/politika/moze-li-se-nekad-slavna-tvornica-mtc-ponovo-podici-iz-pepela-27923/>

Čateks

Povijest tvornice *Čateks* započinje u drugoj polovici 19. stoljeća kada je obitelj Neumann osnovala bojadisaonicu platna i trgovinu tekstila u Čakovcu (Fišer, Feletar 1974:13). Ta je bojadisaonica bila među prvim tekstilnim poduzećima na području bivše socijalističke Jugoslavije. (Ibid) Kao i u slučaju *MTC*-a, brzorastućoj uspješnosti *Čateks*-a pogodovala je regrutacija ondašnje jeftine radne snage, mahom seoskih žena. (Ibid. 27) Unatoč malim naknadama za rad te izloženosti štetnim kemijskim supstancama zbog nepostojanja propisa zaštite (Ibid), za djelatnost bojanja platna postojao je velik interes (Ibid). Uspješnost poslovanja u prvim godinama poduzeća potaknulo je proširenje djelatnosti, primjerice, uvedeno je dorađivanje tekstila (Ibid). Krajem 19. stoljeća uvode se strojevi koji su omogućili veću brzinu proizvodnje i time nadogradnju tvornice i poslovanja. (Ibid. 28) Prvi svjetski rat nije puno utjecao na rad tvornice. Nedovoljna učinkovitost sustava proizvodnje i rada u prostorijama tadašnje tvornice potaknulo je vlasnike da otkupe nove prostorije i proizvodnju presele na novu lokaciju (današnji noćni klub *Metalac*). Za razliku od Prvog svjetskog rata, Drugi svjetski rat je uvelike utjecao na proizvodnju tadašnje bojadisaonice i tkaonice koja je

nosila ime *Samuel Neumann i nasljednici* (Ibid). Proizvodnja je velikim dijelom prestala tijekom rata. (Ibid. 32) Godine 1944. vlasnici su odvedeni u logore, a tvornicom je počeo upravljati Desze²⁴, porijeklom Mađar, pod kojim su radnici bili u vrlo teškom položaju. (Ibid) Odmah po završetku Drugog svjetskog rata tvornica je stavljena pod državnu upravu te se 1948. godina spojila s *Tkaonicom mariborske tekstilne tvornice Varaždin* i čakovečkom *Prvom međimurskom tkaonicom* Josipa Brumera te je time utemeljena *Međimurska tkaonica Čakovec* koja je iste godine preimenovana u *Čateks* – čakovečka tekstilna industrija.²⁵ Zbog zastarjelih i dotrajalih proizvodnih pogona, godine 1954. godine izgrađena je nova tvornica na današnjoj lokaciji²⁶, gdje *Čateks* radi u restrukturiranom i umanjenom obimu do danas.



Slika 4. Proizvodni kompleks *Čateks*-a u Čakovcu, izvor: <https://tehnika.lzmk.hr/cateks-cakovec/>

Modeks

Priču o osnutku i razvoju tekstilne tvornice u najsjevernijem gradu Hrvatske, Murskom Središću, ispričao je jedan od kazivača, Stjepan Mesarić, koji je sam prisustvovao velikom dijelu događaja vezanih uz nju, a dio podataka dio su kolektivnog sjećanja grada. Trojica krojača, Josip Radiković, Ladislav Korbelj i Antun Barić, 1953. godine su u selu Vratišincu

²⁴ U literaturi se ne pojavljuje podatak o imenu, već je navedeno samo prezime te da je bio porijeklom Mađar.

²⁵ Čateks d. d. Iz: Hrvatska tehnička enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019., Zagreb, <https://tehnika.lzmk.hr/cateks-cakovec/> (posjećeno 28. 2. 2020.)

²⁶ Zrinsko-Frankopanska 25, Čakovec (popularni naziv Globetka)

svoje male privatne krojačke radnje, spojili u zadrugu. Otišli su u obližnje veće selo (danas grad) Mursko Središće koje je tada brojilo oko 600 stanovnika. Iako tadašnja država (SFR Jugoslavija) nije osobito podržavala privatne obrtnike, Gornje Međimurje²⁷ je imalo brojne obrtnike raznih zanimanja, a među njima i krojače (Ibid). Zadruga je bila smještena u Vatrogasnom domu, da bi potom iznajmili prostor u centru sela. Trojica osnivača iz svojih su bivših obrta u novu zadrugu donijeli potrebne strojeve, kako to navodi Mesarić "...singerice na nožni pogon i pegle na žerjavku" (Stjepan Mesarić, 28. 10. 2019.). Zadruga je kao prvi veći posao obavljala šivanje i popravljanje radne odjeće rudarima *Međimurskih ugljenokopa Mursko Središće*. Šivali su i muška odijela, kapute, hlače, sakoe, ženske kostime i suknje. Sistem rada je u početku bio takav da je svaki *šnajder* radio komad odjeće od početka do kraja, što se promijenilo s porastom narudžbi te su se podijelili u grupe (posebno džepovi, posebno rukavi,...). Postupno se uvode šivaći strojevi na električni pogon, a množe se i prostorije, te uskoro cijela građevina postaje *šnajderaj*, a podrum postaje skladište. Obrtnička zadruga dobila je ime *Krojačka zadruga Mursko Središće*.



Slika 5. Prve šivaće mašine na električni pogon, Mursko Središće, 1963. godine, privatna fotografija (Stjepan Mesarić)

²⁷ Gornje Međimurje je sjeverni dio Međimurja kojem je glavno središte grad Mursko Središće.

Osnivanje *Krojačke zadruge Mursko Središće*, promijenilo je svakodnevnicu tog područja. Stanovnici su počeli napuštati bavljenje poljoprivrednom djelatnošću i sve su više tražili formalno zaposlenje za plaću, zbog čega su morali putovati u gradove ili se ondje trajno preseliti. Potražnja za zaposlenjem je rasla, tim više što su i žene u velikoj mjeri počele raditi u tvornicama (usp. Rubić 2017:134) te ih se za te poslove i dodatno pripremalo i educiralo. Tadašnja politika posebno je poticala zapošljavanje žena jer se smatralo kako je to dokaz modernizacije, posebno kad se radi o ruralnim područjima. (Bonfiglioli 2014:130, prema Vodopivec) Kako opisuje jedan od sugovornika: “u prostorijama Stare škole u Murskom Središću, u suradnji s *Tekstilnom školom Varaždin*, održavali su se tečajevi za osposobljavanje mladih ljudi, uglavnom za poslove šivanja, glačanja, servisera i slično.” Osim u sjedištu zadruge, ljudi su radili i od kuće - to nije bio uobičajeni način radnog odnosa, ali je doprinosa povećanju novčanih prihoda za brojna kućanstva: “I ja tada dolazim preko svojeg oca Ivana u vezu s poslom jer sam kod kuće rubio stolnjake i slično. I mnogi drugi su radili kod kuće i onda gotove proizvode donosili u sjedište zadruge.” (Stjepan Mesarić, 28. 10. 2019.)



Slika 6. Početak izrade krojnih slika (prvi puta se kroj ne nanosi direktno na tkaninu), Mursko Središće, 1971. godine, privatna fotografija (Stjepan Mesarić)

Zbog velikog opsega posla, Zadruga je organizirala tečajeve za švelje, za žene koje nisu imale iskustva u šivanju, ili su tek poznavale osnove, i koje bi nakon polaganja završnog ispita, u Zadruzi bivale i zaposlene. *Krojačka zadruga Mursko Središće* počela je šivati i pomoćne tkanine za ondašnju vojsku (Jugoslavensku narodnu armiju): stolnjake, pregače, kape, marame i druge pamučne predmete. Zadruga je kroz nekoliko godina rada prerasla u *Proizvodnju odjeće Partizanka*, a potom u modnu konfekciju *Modeks*. Radnici su dobili vlastiti restoran u kojem su mogli konzumirati dva do tri topla obroka po izboru, a proizvodnja je potpuno modernizirana. “Dobro se radilo i poslovalo, novaca je bilo, radnici su dobivali 'viškove' i raditi u *Partizanki* bila je privilegija.” (Stjepan Mesarić, 28. 10. 2019.) Izglasano je referendumom novo ime *Modeks - proizvodnja odjeće Mursko Središće*, a 1971. izgrađena je nova zgrada tvornice. Kazivač se prisjeća izgradnje i otvaranja nove zgrade tvornice 1971. godine:

„Tako smo svi skupa, a potom i na Zboru radnika, donijeli Odluku o izgradnji nove tvornice na mjestu rudničke 'halde' u današnjoj Tekstilnoj ulici. Posla je bilo jako puno, pak su se radile i noćne 'sihte' i produžeci, a poslove se davalo i kooperantima. Tvornica je brzo rasla, a svi smo se pripremali za veliko preseljenje koje se zbilo 1971. godine. Bio je to događaj za pamćenje, a svečani čin otvorenja povijesni događaj. Istina, bez velikih ili visokih političara, onako radnički, ponosno i veselo.“ (Stjepan Mesarić, 28. 10. 2019.)



Slika 7. “Modna revija” *Modeks*-a 1970. godine (Stjepan Mesarić, Marijan Levačić i Antun Cerovec), privatna fotografija (Stjepan Mesarić)

Modeks se postupno, posebice u području dječje konfekcije, počeo otvarati i prema vanjskom tržištu: “povećavao se broj zaposlenika, pak dolaze i vrlo mladi ljudi na izučavanje zanata i šivati, a radilo se u dvije smjene i za sve kršćanske blagdane. Na žalost! Ali, tako je bilo.” (Stjepan Mesarić, 28. 10. 2019.) To je bilo “zlatno doba” *Modeks*-a, koje je trajalo sve do sredine osamdesetih godina 20. stoljeća, kada je raspušteno dugogodišnje vodstvo tvornice. Velik dio mojih sugovornika upravo taj trenutak opisuje kao *početak kraja*.

Međutim, nakon velikog širenja i inozemnih poslova te privatizacije *Modeks* se približavao svojem kraju. Kazivač navodi nekoliko razloga koje u općenitom mišljenju ljudi smatraju odgovornima za propast *Modeks*-a: 1. veliki poslovni promašaj kupnje *Toplica Vučkovec*, 2. privatizacija, 3. prenaglo i preveliko širenje poduzeća. “Pitam ih što je to previše. Pak bila je to tvrtka sazdana na ljudima koji su znali posao, koji su posao osiguravali, koji su stvorili radnike, težake i majstore.” (Stjepan Mesarić, 28. 10. 2019.) Kao novinar Međimurskih

novina i Radija Čakovec popratio je postavljanje novih ljudi na pozicije upravljanja u *Modeks*-u (Martin Stubičar, Boris Jeđut, Josip Kikelj i Marija Trstenjak). On ih smatra, ne krivima, već odgovornima za propast *Modeks*-a: “Premda mi je u intervju za Međimurske novine direktor Martin Stubičar rekao kako je privatizacija *Modeks*-a provedena najkvalitetnije i najtransparentnije te po zakonu, i premda sam mišljenja da je to i sasvim moguće, pitam se je li i najpoštenije?”



Slika 8. Simbol neuspješnog *Modeks*-ovog projekta kupnje Toplica Vučkovec, 1997. godine, privatna fotografija (Stjepan Mesarić)

Počelo se s ulaganjem u obližnje Toplice *Vučkovec* što mnogi moji sugovornici smatraju preambicioznom podhvatom. Godine 2011. *Modeks* je otišao u stečaj da bi nekoliko godina kasnije bio zatvoren. Propast *Modeks*-a posebno je bila teško doživljena od njegovih pokretača:

Sjećam se kako je umirovljeni, već bolestan jedan radnik [op. a. koristio je konkretno prezime, ali je ono ovdje namjerno izostavljeno], po nekoliko puta telefonom zvao mojeg oca i iznosio mu tegobe i žalost što je sve tako završilo. Nastaviti mogu ovu priču ljudi koji su dulje od mene ostali u *Modeks*-u. Ja sam bio na počecima i sredini, u danima istinskih vrijednosti, kako ljudskih tako i stručnih.” (Stjepan Mesarić, 28. 10. 2019.)

Ekspanzija tekstilne industrije iz zemalja poput Kine i Turske te netransparentna, koruptivna i brza pretvorba i privatizacija društvenog vlasništva u devedesetim godinama 20. stoljeća u

Hrvatskoj (Rubić 2017:33), ostavila je negativne posljedice industrijsku proizvodnju u Hrvatskoj, a posljedično i na međimursku tekstilnu industriju.

Međimurska trikotaža Čakovec (MTC), *Modeks* iz Murskog Središća i *Čateks* iz Čakovca bili su nositelji tekstilne industrije i proizvodnje Međimurja kroz cijelo stoljeće, te su premostili različite smjene ekonomskih i političkih sustava, transformirajući svoju proizvodnju, ustroj, naziv i opseg posla prema datim društveno-ekonomskim i političkim prilikama. Promatranjem ovih poduzeća u povijesnoj perspektivi, vidljivo je kako svoj kontinuitet i ishodište poduzeća imaju mahom u predsocijalističkom razdoblju, da bi svoj krah ili marginu doživjeli u postsocijalizmu. *MTC* i *Modeks* proglasili su stečaj u kontekstu ekonomskih i političkih transformacija nakon socijalizma, a *Čateks* je nakon dugog perioda krize uspio stabilizirati poslovanje te je danas razvoju okrenuto poduzeće i ima određenu konkurentnost.

²⁸ Tekstilnu proizvodnju danas također karakterizira niska razina plaća, najniža u usporedbi s ostalim djelatnostima u prerađivačkoj industriji.²⁹

²⁸ Razvojna strategija Međimurske županije do 2020., REDEA, Međimurska županija https://medjimurska-zupanija.hr/dokumenti/Razvojna_strategija_MZ_do_2020/Nacrt%20Razvojne%20strategije%20Medjimurske%20zupanije%202020.pdf (posjećeno 7. 10. 2019.)

²⁹ Razvojna strategija Međimurske županije do 2020., REDEA, Međimurska županija https://medjimurska-zupanija.hr/dokumenti/Razvojna_strategija_MZ_do_2020/Nacrt%20Razvojne%20strategije%20Medjimurske%20zupanije%202020.pdf (posjećeno 7. 10. 2019.)

3. DOMOVINSKI RAT, PRIVATIZACIJA I POLOŽAJ TEKSTILNIH RADNIKA

Do 1990. godine gotovo sve tvrtke u Hrvatskoj bile su u društvenom vlasništvu, a kao glavni ciljevi poslovanja nisu bili proklamirani profit i bogaćenje, već poboljšanje standarda zaposlenih. Naravno da su u praksi bila prisutna brojna odstupanja od proklamiranih ciljeva i da su se direktori često koristili raznim pogodnostima koje su odstupale od istih, no sama činjenica da su rad i radnik barem u teoriji bili centar interesa, odredila je daleko humaniji odnos prema radnicima nego što je to danas u privatiziranim tvrtkama.³⁰

Ratna zbivanja s početka devedesetih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj, nisu zaobišla niti Međimurje, premda se razaranja ondje nisu odvijala kao u nekim drugim dijelovima Hrvatske. Ipak, dogodio se gubitak tržišta s područja zemalja bivše Jugoslavije (Slovenija, Srbija, Bosna i Hercegovina), što je činilo većinu dotadašnjeg izvoza. (Buturac 2007:112) Osim toga, pala je kupovna moć na razini čitave države. (Ibid) U potrebi za novim tržištima, tekstilne su se tvornice morale okrenuti inozemnom tržištu i *lohn* proizvodnji (kao što je bio slučaj s *Modeksom*), što će detaljnije biti objašnjeno u nastavku.

Druga posljedica ratnih sukoba, raspada Jugoslavije i uspostave novog državnog uređenja, bila je novi gospodarski sustav slobodnog tržišta te privatizacija poduzeća. Proces pretvorbe i privatizacije brojnim je pojedincima otvorio mogućnost nelegalno stečene privatne dobiti. (Josipović 2018:199) To vrijedi za veliku većinu tvornica tekstilne i druge industrije u cijeloj Hrvatskoj. Posljedice su bile kobne za velik broj radnika koji su bili zaposleni u tim tvrtkama (usp. Rubić 2017). Nakon po radnike mukotrpnog i dugotrajnog procesa postepenog *gašenja* tvornica, one su dočekale svoj kraj, a rezultat toga bila je velika nezaposlenost i nesigurnost unutar tekstilne grane. (Bonfiglioli 2014:135)

Manje lokalne zajednice, poput Međimurja, unutar kojih su tvornice egzistirale, posebno su osjetile gubitak jer je većina stanovnika nekog užeg područja radila u tvornici.

Jedna od kazivačica Gospođa Latica u Modeks je došla raditi sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća. Od svoje 18. godine radila u *Jedinstvu*, gdje je prije zaposlenja bila na izučavanju. Razdoblja rada u *Jedinstvu* se prisjeća u vrlo dobrom svjetlu: "...smel si nekaj i reći, smel si se zezati, nesu bili loši niti majstri, niti šefi. Tam je bila ok atmosfera, kaj se tiče toga v *Jedinstvu* je stvarno bilo ok.(...) Vredu su i norme bile, to je početak bil i bilo je

³⁰ Iveković, Mario. 2012. "Privatizacija u Hrvatskoj: jučer, danas, sutra". Zarez. 5. prosinac . <http://www.zarez.hr/clanci/privatizacija-u-hrvatskoj-jučer-danas-sutra> (Preuzeto 11. 10. 2019.)

super.” (Latica, 2. 10. 2019.) Iz *Jedinstva* je u *Modeks* prešla zbog veće blizine mjestu stanovanja, odnosno, mogla je na posao biciklom, što joj je tada bila prednost. Njeno pozitivno iskustvo rada u tekstilnoj industriji nastavilo se i tijekom prvih godina zaposlenja u *Modeks-u*:

Onda sam mela čak vekšu plaću nego muž (policajac). Sake tri mesece smo meli toga viška, peneze smo dobivali. Onda smo ti, 12 vur da je bilo, mi smo se morale stati i vežbati, 15 minuta smo meli vežbanje. To ti je bilo... nekaj lepoga, nekaj posebnoga. Onda, i cjenili su te bole. Ponašali su se normalno prema tebi, kak prema čoveku. (...) Više - manje smo bili si zadovoljni, i atmosfera je bila jako lepa. Dobro, sigdi dojdju tenzije nekše, ali... Tu je bila lakša konfekcija, tu se delalo hlače, košulje, haljine, nekaj v tom smislu. To su ovak bole ležeše stvari. Ja sam većinom na hlačama bila. Čuda je trelo delati, ali dalo se naprajti, norme su bile vredno. I s veseljem smo delali či je trebalo recimo napraviti dok je išlo vum, dok smo ostali duže. Opće je ne bil problem. To si se dobil plaćeno. Ali onda je počelo, nebi ti znala točno leto reči, onda su nam počeli norme skidati, tirati, moraš delati vejš, jednostavno su normu skinuli. Ka si vejš komadi moral napraviti na iste vure.

Latica opisuje lijepu, organiziranu kuhinju i prostorije za radnike te plaćen topli obrok s velikim izborom jela: “A onda posle su nam kuhinju zaprli pa smo znali tam pre wc-u jesti, i kaj ti ja znam, se posut. Od doma smo si onda nosili jer smo ne dobili već tam nikaj.” Osim toga, promijenio se odnos nadređenih prema radnicima, iako su na tim pozicijama ostali isti ljudi: “...jako su bili arogantni, s obzirom na to kak su prije bili. I stav su premenili prama radniku. To su te tirali, to su ti grdo govorili... ova jana je baš grdo znala nametati. A prije su vredu bili. (...)” Nezadovoljstvo na poslu nerijetko se otisnulo i na zdravstveno stanje radnika, na njihove obiteljske odnose, ali i na cijelu zajednicu: “Kičma mi je dišla, vrtoglavice sam mela i onda sam dobila i otkaza. To ti je pritisak stalno. Pritisak veliki na kičmu i normalno da ti tak dojde. i psiha...”

Najgore joj je razdoblje bilo neposredno prije i za vrijeme stečaja, dok je stalno mijenjala radni status te je, prisjećajući se, vladao *opći strah* od gubitka posla:

“To je se išlo prama hujšemu. Se hujše i hujše. To dok je prama stečaju išlo, smo plaće ne dobili, nega penez bilo, tobož. Nesmo plaće dobile, a roba je išla normalno, a penezi nigdi. Onda smo stale tak dugo dok su nam ne obećali i drugi den su nam donesli na roke peneze. Po 500 kuna su nam davali, jer ga tobož ne več. Ve dok ov plati, robu tpelja, plati, onda nam odma daju peneze. Tak su govorili. I to je tak trajalo. I onda smo delali jan čas, onda je pak bil problem, nega bilo posla, onda smo pak 2 tjedna bili doma. Staža prekidaš prvo i prvo, na radnu snagu se moraš prijaviti. I onda ti

pošleju začas nazaj, za dva tjedna, tri - ve dojdi nazaj delat. Onda se pak prijavljuješ. I tak ti to ide. Stvarno je grozno to bilo.”

U etnološkoj i kulturnoantropološkoj studiji o nezaposlenosti u Hrvatskoj, Rubić donosi slične podatke iz intervjua s bivšim radnicima. Sjećaju se kako se u kriznim godinama osjećalo kako se bliži propast poduzeća, „brod koji tone“, kako je to opisao jedan od sugovornika iz te studije:

„...počinje isti scenarij: firma koja propada, to ti je kao brod koji tone. Najprije ode tajnica. One su snalažljive, brzo nađu novi posao, takvo radno mjesto, a i na izvoru su informacija i prve znaju šta se dešava. Nakon njih odu iz firme visoki stručnjaci koji zapravo drže posao. A onda ostanemo mi ostali koji “kuburimo”. Prvo jedno vrijeme primaš minimalac, a onda mjesecima ne primaš plaću i to je onda gotovo. Misliš – bit će bolje pa čekaš da vidiš što će se desiti.“ (Rubić 2017:245)

Kazivačica Marija je radila u *Modeks*-u u razdoblju od 1996. do 2002. godine u Odjelu za prodaju. U temu o uvjetima rada nije htjela previše u razgovoru ulaziti jer nije radila u proizvodnji pa smatra da ne može pričati o toj perspektivi posla. Ipak, slaže se da je norma bila neprimjerena, ali smatra da za radnike tada nisu bili loši uvjeti: “Osnovni ljudski uvjeti su bili zadovoljeni - bilo je toplo, čisto, dovoljno pauza...” Danas radi u tvornici *Čateks* i smatra da

“...nema više solidarnosti one među radnicima koja je prevladavala u godinama prije i neposredno iza rata. To je bilo neko nasljeđe socijalizma. Danas više toga nema, svi imaju svoje kaj rade i svaki se svojeg drži.”

Za *Čateks* tvrdi da za radnike ima osigurane dobre uvjete rada, premda i kaže: “tekstilna industrija je stalno na začelju pa su zato i niže plaće.” Na domaćem tržištu svoj kvalitetni proizvod moraju prodavati po određenoj cijeni kako bi se isplatila proizvodnja. Međutim, tržište je zasićeno velikim brojem tekstilnih proizvoda koji dolaze, primjerice, iz Kine i imaju nižu cijenu proizvoda (proizvod je ujedno i slabije kvalitete). Marija kao primjer navodi kuhinjske krpe koje je *Čateks* kontinuirano proizvodio u velikim količinama jer je bilo kupaca. Međutim, od devedesetih godina 20. stoljeća došlo je do gore spomenute situacije - uvozne kuhinjske krpe najjednom su se mogle kupiti po niskoj cijeni od nekoliko kuna.

Radnice *MTC*-a imale su sličnu priču. Kazivačice Ljiljana i Dalija su od sredine osamdesetih godina 20. stoljeća radile u *MTC*-u. Također se prisjećaju pozitivnog ozračja u tvornici na početku zaposlenja:

“Lepo. Lepo. Tam su ti žene s pjesmom išle nutri v pogon. Baš kaj se tiče *MTC*-a. Nišči se nije grupiral, se su bile onak skupa. Super je bilo. Tak je onda to ozračje i na nas pozitivno utjecalo. Tak ka je nam isto bilo lepo dok smo došle.”

Iako u *MTC*-u nije nastala nagla i drastična promjena odmah nakon privatizacije kao što je bio slučaj s *Modeks*-om, radnice su osjetile promjenu u *atmosferi* tijekom sljedećih nekoliko godina da bi situacija eskalirala u prvom desetljeću 21. stoljeća:

“Pre nama je bilo po 300 ljudi v jedni smeni. I onda su ti oni tak norme zdiguvali ka su im ljudi sami odlazili. Jer su žene ne mogle napraviti. Onda su se već osjećale manje vredne od ove koja je mogla... Ili su te selili z mašine na mašinu ka si ne mogel normu napraviti. Ali ovak prije... Tak nam je nigdar ne bilo lepo kak nam je bilo v *MTC*-u. I kaj se tiče samog ozračja i ljudi, i kaj se tiče dok sam bila mladi radnik, za pokazati (misli na pomoć od drugih radnika). I norme su čak bile super, žene su delale i prek norme i ne su zdiguvali norme kak ve. Ve, na primjer, ak nešči jan dan prek norme napravi već ti zdigneju za dva dana normu. Tam ne, tam su si ostavile pa su si drugi dan pisale. I na kavu smo mogle iti, bez problema. I pušit i i sikak. Pauza je bila normalna plus dve kave.”

Plaće su, kažu, bile *dostojanstvene*: “Dok sam ja delala v *MTC*-u v krojačnici, onda je krojač mel plaću kak ja pre *Diki* ve nedavno. Po 2100 kuna su meli. Onda je to bilo čuda. Onda si još dobil dodatak za staž i nabere ti se.” (Ljiljana, 12. 10. 2019.)

Kazivačici Daliji u lijepom je sjećanju ostalo razdoblje kad je radila u *MTC*-ovoj tvornici sportske opreme gdje su radili ljudi s nekom vrstom invaliditeta. Tamo su slali i pomoćne radnike među kojima je bila ona kako bi im pomagali i usmjeravali ih:

“To je bilo baš s tim ciljem otprto ka su se ti ljudi mogli zaposliti. Bili su to gluhojemi, pa ovak nekaj či su z nogom recimo meli i tak. Onda su ti invalidi ne mogli sami baš delati i onda su ti morali zasposliti, kak bi rekla, zdrave ljude. Znači, dali su ljudima priliku ka se nekaj navčiju i ka si isto nekaj zaslužiju.”

Ivančica se zaposlila u *MTC*-u 1983. godine. Radila je u čarapariji sveukupno 27 godina. (16. 10. 2019.) Prije toga je nekoliko godina šivala krpe “od doma”, za *Čateks*: “Vozili su v Šenkovec v dom krpe pa smo išli po to.” Njeno radno mjesto obilježilo je velik dio njezina života. Tamo je sklopila mnoga prijateljstva i upoznala muža:

“Bila sam zadovoljna. Meli smo kuhinju lepu. Mela sam i kolegice, onda sam još puca bila. Baš sam komentirala, recimo, ja sam šivala rendere na čarape. I norma je bila 60-70 tuceti. Onda su zdigli na 110 - 120. Došla je normirka, sela se polek tebe i gledala kak delaš. Štopala je. Gle, prvu vuru ti moreš delati 20 tuceti, ali posle sigurno već nebreš.”

Najgore joj je bilo razdoblje od nekoliko mjeseci devedesetih godina 20. stoljeća kada ona i muž nisu primali plaću:

“Mi smo ono pod kraj obadva ne plaću dobili jeno dva-tri mesece. Grdo je bilo jer smo obadva tam delali. Dobro ka sam mamu mela ka mi je pomogla. Inače ne znam kak bi.”

Muž je bio vođitelj jednog odjela. Doživio je infarkt 2009. godine. Kako se kazivačica prisjeća:

“Stalno je govoril ka nebre več, ka mu je prenaporno. Onda ga je zvala doli i govorila ka bu dobil otkaza. Ve si mislim, bole da mu je onda dala otkaza, možda se ve ne bi to dogodilo. Preveč mu je bilo stresno, sam su ga tiskale i tiskale.”

Ubrzo nakon toga dobila je otkaz, uz stotine drugih radnika: “onda su se ženske tam znale plakati, ja sam rekla, ja sam srečna ka sam dišla. Već mi je dosta bilo.” Otišla je raditi u poduzeće *Calzedonia*, preko veze jer “tam baš ne zapošljavaju tak stareše.” Nakon šest mjeseci ugovor joj nije produžen i ponovno je ostala bez posla.

“*Calzedonia* je psihički preveč naporna bila. Tam su isto norme bile. On koji dojde novi ima najmanju plaću. Posle ti malo povećaju. Tam ti daju ugovor na mesec, na tri mesece. Dok ti ugovor ističe si fest napeti, jer nigdar ne znaš dal ti budu produžili ili ne i kaj buš onda posle.”

Unatoč minimalnoj plaći zadovoljna je na poslu jer *ima mir*:

“Dok sam došla tu delat s početka dok je došiel direktor bilo mi je odma v glavi “kaj bu ve rekel”. On strah ti je ostal v tebi, kad je znala dojt v noći na smjenu i počela galamiti. Psihički je bilo naporno.”

Kroz priče radnica *Modeks*-a i *MTC*-a vidljiva je nagla, a zatim postepeno još veća degradacija položaja radnika. U početku zaposlenja one opisuju, moglo bi se reći, blagostanje na svojim radnim mjestima - dobre plaće, dodaci, razne povlastice. Nakon privatizacije uvjeti se mijenjaju na gore u svakom pogledu i s godinama bivaju sve teži. Istu sudbinu i nostalgiju za socijalizmom dijele radnice u tekstilnim tvornicama cijele bivše Jugoslavije što potvrđuje i Bonfiglioli na temelju istraživanja u Makedoniji, Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji: “općenito, radnih se uvjeta u socijalizmu radnice prisjećaju u pozitivnom svjetlu, s obzirom na to da su tekstilne radnice imale višu razinu socijalne sigurnosti i viši status u društvu.” (Bonfiglioli 2014:145) Iako danas navedene tvornice više ne postoje, u Međimurju je slučaj, kao i u ostatku Hrvatske, da svoje proizvodne pogone otvaraju strane tekstilne tvornice (ponajviše iz razvijenih zemalja) ne bi li zbog manje cijene rada više zaradili, o čemu govori sljedeće poglavlje.

4. LOHN POSLOVI I TRŽIŠTE RADA

Nepovoljne uvjete rada u navedenim i drugim tvornicama unutar tekstilne industrije u posljednjih nekoliko desetljeća u Hrvatskoj valja gledati kao posljedicu više različitih čimbenika. Jedan od njih je sustav *lohn* poslova.

„Znači, početak propasti tekstilne industrije ja ne vidim u 91., 92., u Domovinskom ratu, niti u privatizaciji. To je drugi udarac, to je možda završni udarac, ali prvi udarac je u biti u lohn poslovima gdje si ti radnike sveo na biljke bez mogućnosti daljnjeg razvoja.“ (Tomislav Kiš, 25. 10. 2019.)

U antropologiji neokolonijalizam označava “gospodarsku prevlast pojedinih moćnijih država ili njihovih kompanija nad gospodarski slabijim i siromašnijim državama.”³¹ Termin se prvi put pojavio nakon Drugog svjetskog rata kao termin koji označava ovisnost bivših kolonija o stranim zemljama i nakon službenog prekida kolonijalizma.³² Politika europskih zemalja prema bivšim kolonijama u Africi i drugim zemljama djelovala je tako da na razne načine ekonomske prirode njihovu neovisnost učini nemogućom. Značenje termina proširilo se te se počelo upotrebljavati za širok spektar odnosa ekonomski razvijenijih zemalja prema manje razvijenim zemljama čije iskorištavanje po brojnim shemama podsjeća na politiku bivših kolonizatora.³³ Tako neokolonijalizam može označavati i odnos zapadnih europskih zemalja prema slabije razvijenim istočnoeuropskim zemljama. Termin se u nekim teorijama dovodi u vezu s kapitalizmom. Iako se više ne radi o izravnoj vladavini nad tim zemljama, svojom politikom međunarodnog kapitalizma kapitalističke korporacije i nacije eksploatiraju zemlje u razvoju. Radi se o sistemima blokiranja razvoja zemalja kako bi ostale izvor jeftine radne snage i sirovina. Iako termin označava širok spektar takvih međuodnosa, svaki od njih ima pojedine jedinstvene značajke.

Unutar tekstilne industrije *lohn* poslovi jedan su primjer takvih operacija. *Lohn* poslovi označavaju isključivo doradne poslove u proizvodnji odjeće, “pretvaranje sirovina ili poluproizvoda u proizvode više ili završne faze prerade u domaćem poduzeću za račun

³¹ Neokolonijalizam. Iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43384> (pristup 4. 11. 2019.)

³² Helperin, Sandra. Neocolonialism, 23. 3. 2016., Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/neocolonialism> (12. 12. 2020.)

³³ Ibid.

inozemnog nalogodavca”.³⁴ Strani partner šalje materijale i nacрте, a poslovi krojenja, šivanja, pranja, peglanja i pakiranja i sl., odrađuju se u domaćoj tvrtki koja gotov proizvod šalje nazad. Jedna od djelatnica u sektoru prodaje u tekstilnoj tvornici *Čateks* iz Čakovca naglašava kako, iako su *lohn* poslovi gotovo neisplativi, bez takvog načina partnerstva sa stranim poduzećima tvrtka ne bi mogla opstati. Strani partner traži sve veću kvalitetu i točnost u radu, a za rad nudi sve manje novaca pod utjecajem sve jeftinije radne snage u pojedinim azijskim zemljama.

Gospođa Iris koja je svojevremeno radila kao modna dizajnerica u *Modeks*-u proces propadanja firme doživjela je vrlo emotivno jer je bila jako vezana uz firmu i svoj posao je obožavala. Ona je bila zadužena za biranje materijala i dvaput godišnje je prilikom kreiranja kolekcije putovala na sajmove tekstila koji su se održavali u Ljubljani, Beogradu i Zagrebu. Smatra kako se njena uloga u *Modeks*-u u velikoj mjeri promijenila uvođenjem *lohn* poslova koji su imali prednost pred domaćim proizvodom i polako istisnuli domaću kreaciju i proizvodnju. To razdoblje, prema njenim riječima, bilo je početak nesigurnosti i zategnutih odnosa između radnika i nadređenih te se tada javljaju naznake nazadovanja proizvodnje. Istraživanje sam provela razgovarajući s predstavnicima *Novog sindikata*³⁵. To su: predsjednik Mario Iveković i glavni tajnik Tomislav Kiš. Na temelju dugogodišnjeg rada u području radnih prava u tekstilnoj industriji obojica dobro poznaju problematiku vezanu uz ovaj sektor. Između ostalog, *lohn* poslove istaknuli su kao jedan od najvećih problema nepovoljnog položaja industrije i radnika. Tomislav Kiš započinje svoj opis *lohn* proizvodnje sljedećim riječima: “Lohn poslovi su po meni početak kraja tekstilne industrije u Hrvata i na ovim terenima.” (Tomislav Kiš, 25. 10. 2019.) U *Modeks*-u je takav način poslovanja nastao isključivo zbog potrebe za novim tržištem zbog postepenog gubitka starog tržišta (zemlje Jugoslavije) tijekom rata. (Iris, 2. 11. 2019.) Međutim, u mnogim drugim tvrtkama koje su se bavile tekstilom, *lohn* proizvodnja uvedena je već u godinama puno prije privatizacije. (Tomislav Kiš, 25. 10. 2019.) Tada je to bilo isplativo jer tvrtke nisu ovisile isključivo o

³⁴ Doradni posao. Iz: Proleksis enciklopedija online, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012., <https://proleksis.lzmk.hr/53617/> (pristup 29. 11. 2019.)

³⁵ “Novi sindikat učlanjuje i organizira radništvo u svim granama i djelatnostima na području cijele Republike Hrvatske. Budući da smisao sindikalizma vidi u ujedinjavanju, a ne u fragmentaciji radništva, Novi sindikat svakodnevno radi na povezivanju i okrupnjavanju sindikalnog pokreta nadilazeći strukovne i teritorijalne podjele. U svim radu, Novi sindikat njeguje ideju neovisnosti, transparentnosti i bezuvjetne posvećenosti interesu svih svojih članova.” (<https://www.novisindikat.hr/o-novom-sindikatu>)

inozemnim partnerstvima - imale su vlastitu proizvodnju i svoje tržište. (Tomislav Kiš, 25. 10. 2019.) Jedan od faktora zašto su se *lohn* poslovi od prilično isplativog poslovanja sveli na *ubojice* domaćih tvrtki jest širenje utjecaja globalizacijskih procesa. Prema mišljenju mojih sugovornika, cijena rada u kratko vrijeme je drastično pala zbog prethodno spomenute konkurencije tržišta rada u zemljama dalekog Istoka poput Kine, Tajlanda i Vijetnama: “Tu je ta konkurentnost tržišta propadala. Na taj način se ustvari drži sad sve ove azijske države u, na neki način, kolonijalnom ropstvu” (Mario Iveković, 25. 10. 2019.) Iz tog se može zaključiti da su *lohn* poslovi globalni problem tekstilne industrije i svode se na korištenje jeftine radne snage od strane velikih korporacija koje sele svoje proizvodne pogone na mjesta gdje će nadnice biti najmanje. Govorimo o tzv. fenomenu premještanja proizvodnje (production relocation) koji je počeo sedamdesetih godina 20. stoljeća, a nusprodukt je globalizacijskih procesa i ima destruktivno djelovanje na manja lokalna poduzeća i uvjete rada u tekstilnoj industriji općenito (Gavranović 2018:31).

Teški uvjeti rada u zemljama istočne Azije eskalirali su slučajem iz 2013. godine kada je 1127 ljudi poginulo u Bangladešu “u tvornici u kojima radnici za nadnicu od jednog dolara rade 12 sati na dan”.³⁶ U tvornici se proizvodila odjeća za tekstilne divove *H&M*, *Zaru* i *Benetton* koji zakonski nisu dužni odgovarati za nesreću bez obzira na to što su svjesni u kojim uvjetima se proizvodi odjeća za koju kooperantskoj tvrtki plaćaju vrlo male naknade.³⁷



³⁶“Europski zločin u krojačnici Bangladeš”. *Globus*. 16. 7. 2013. <https://www.jutarnji.hr/globus/arhiva/europski-zlocin-u-krojacnici-banglades/4086306/> (pristup 7. 11. 2019.)

³⁷ Ibid

Slika 9. Reklama kojom tvrtka *Benetton* poziva na poštivanje različitosti
<https://www.supernova.hr/hr/sisak/trgovine/united-colors-of-benetton-2>

Tekstilni giganti zahtijevaju isporuku robe iz tvornica bez obzira na lokalne situacije te ujedno ne preuzimaju odgovornost kada se dogodi nesreća poput ove. S druge strane, lokalna tvrtka kooperant službeno ima prazan račun i ne može isplatiti naknadu obiteljima poginulih, kao niti troškove liječenja za preživjele pa tako i ta strana ima mogućnost bijega od odgovornosti. Dolazi do situacije u kojoj nitko ne preuzima odgovornost za živote i teške ozljede radnika. Ista se situacija dogodila sa žrtvama u požaru u tvornici *Tarzeen Fashions* mjesec dana ranije u kojoj je poginulo više od stotinu ljudi.³⁸ Unatoč velikoj medijskoj histeriji izazvanoj navedenim i sličnim tragedijama, ljudi i dalje rade u tim tvornicama i to u istim uvjetima.³⁹ Tjednik *Lemondediplomatique* prenosi izjavu profesora ekonomije na Sveučilištu Jahangirnagaru u Bangladešu koji je ukratko objasnio proces koji se odvio u relativno kratko vrijeme, a posljedica kojeg je sadašnji sustav koji ljude prisiljava na rad za tako male naknade za rad:

Bangladeš nije uvijek bio pod okriljem konfekcijske robe. Sve do sredine 1980-ih, kultura jute činila je najznačajnije bogatstvo zemlje. Zatim su došli Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka. Pod njihovom zaštitom privatizacijski planovi i smanjenje javne potrošnje izazvali su nagli porast nezaposlenosti, došlo je do značajnog oslanjanja na izvoz i pada domaće industrije. Birokrati velikih političkih stranaka, vojni oficiri, policajci s činom i sinovi iz dobrih obitelji navalili su na nenadani plijen.⁴⁰

Lohn poslovi blokiraju mogućnost razvoja domaćega proizvoda, a time i domaćega gospodarstva u području tekstilne industrije. (Butura 2007:123) Bez domaćeg proizvoda, bez domaće tekstilne kreacije tvrtka ne može napredovati. Gubitak domaćeg proizvoda vrlo negativno utječe na poslovanje tvrtke, o čemu saznajemo i u ekonomskoj studiji Gorana Buture o hrvatskoj industriji tekstila i odjeće u međunarodnoj razmjeni. (Ibid.)

„Znači, ne proizvodite više kroj, on vam dođe izvana, ne proizvodite više konac, on vam dođe izvana, ne šivate više sa svojom iglom koju ste kupili tu, ona vam dođe izvana. Znači to je isključivo rad. E, i to rad po nacrtu koji vam je netko poslao. Onda se hvalilo time: e sad nam tekstilna industrija ima puno posla, zaposlili smo puno žena

³⁸ Cyran, Oliver. “Smrt u krojačnici svijeta”. *Lemondediplomatique*. 24. 4. 2018. <https://lemondediplomatique.hr/smrt-u-krojacnici-svijeta/> (pristup 28. 12. 2019.)

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Ibid.

(...) i dobivamo marke. Ali, nitko nije rekao da samim time gubiš dizajn, samim time gubiš inovativnost, samim time gubiš vlastitu ideju proizvodnje s kojom se možeš probiti, ako treba i na strano tržište.“ (Tomislav Kiš, 25. 10. 2019.)

Kiš govori o iskustvu kako radnice i radnici u današnjim tekstilnim tvrtkama često razmišljaju u smjeru da poslodavac krađe i da zbog toga nemaju za plaće:

„Radnici često nemaju tu razinu predznanja da bi neke stvari pravilno procijenili. Pa kaže “pa kak nema za plaće, prošli tjedan je otišlo 6 kamiona.” A ne zna što više robe ide, to su više u gubitku. Naravno, logika bi bila “što više radiš, više zaradiš”. A ovdje je logika “tko puno radi propast će od gladi”. To nema veze sa zdravom logikom, ali to je istinita logika“. (25. 10. 2019.)

Takav stav i razmišljanje zaposlenika temeljeno je na iskustvu s početka devedesetih godina 20. stoljeća kada u brojnim hrvatskim tvornicama krađe od strane uprave i jest bio slučaj. Međutim, domaći poslodavci često također nisu u povoljnom položaju jer rade s gubicima, jedva se održavaju *lohn* poslovima. Pitanje je kakvog smisla ima takav način poslovanja koji je na rubu propasti. Ipak, prestanak poslovanja prouzročio bi gubitak za život važnog zaposlenja za mnoge, bez obzira na to kako male plaće bile. Predsjednik *Novog sindikata* ukazuje na to da se pozornost mora skrenuti na one koji su na početku lanca nepravde, a to su veliki strani brendovi:

Tako da mi šivamo za velike i strane brendove i onda se socijalno-materijalni položaj radnika tu teško može bitno popraviti jer u Hrvatskoj novaca za popravljnje tog statusa nema, taj novac nije kod hrvatskih direktora, to bi bio juriš na praznu kasu. Taj novac je negdje drugdje. On je kod onih brendova koji u Hrvatskoj rade *lohn* poslove i koji ucjenjuju i hrvatske tvrtke i hrvatske radnike sa niskom cijenom proizvodnje. (Mario Iveković, 25. 10. 2019.)

Velika svjetska modna tvrtka *H&M* preko medija daje predodžbu o poboljšanjima koje rade u području nadnica za rad i radnih uvjeta u zemljama Dalekog istoka. Naime, četiri terenska istraživanja koja su provedena u sklopu inicijative CCC kako bi provjerila jesu li ispunjena obećanja *H&M*-a, pokazala su da dotična tvrtka radi sve kako bi zataškala realne podatke i umanjila svoju odgovornost.⁴¹ Primjer manipulacije javnom slikom je *H&M*-ov sustav

⁴¹ “Not a single worker is making a living wage yet H&M claims to have done an amazing job.” *Clean clothes campaign*. 8. 4. 2019.
<https://cleanclothes.org/news/2019/not-a-single-worker-is-making-a-living-wage-yet-hm-claims-to-have-done-a-n-amazing-job> (pristup 12. 11. 2019.)

takozvanog demokratski izabranog predstavnika radnika - u Bangladešu u čijim tvornicama *H&M* proizvodi najviše robe radnička vijeća ne smiju pokretati teme pregovora o plaćama.⁴² Puno govori činjenica da je oko 90% odjeće koja se kupuje u razvijenim zemljama proizvedeno u zemljama istočne i jugoistočne Europe te u zemljama Dalekog Istoka, dok u razvijenim zemljama tekstilne tvornice gotovo pa ne postoje. (Gavranović 2018:30) Dakle, možemo primijetiti da postoji obrazac u širenju poslova od strane velikih svjetskih korporacija, prema određenim zemljama u koje se smješta proizvodnja. Sredstvo u postizanju takve eksploatacije je, između ostalog, i onemogućavanje radničkog udruživanja.⁴³

⁴² "Not a single worker is making a living wage yet H&M claims to have done an amazing job." *Clean clothes campaign*. 8. 4. 2019.

<https://cleanclothes.org/news/2019/not-a-single-worker-is-making-a-living-wage-yet-hm-claims-to-have-done-a-n-amazing-job> (pristup 12. 11. 2019..)

⁴³ "Not a single worker is making a living wage yet H&M claims to have done an amazing job". *Clean clothes campaign*. 8. 4. 2019.

<https://cleanclothes.org/news/2019/not-a-single-worker-is-making-a-living-wage-yet-hm-claims-to-have-done-a-n-amazing-job> (pristup 12. 11. 2019.)

5. PROBLEM (NE)UDRUŽIVANJA U SINDIKATE

“Sindikati, koji su u socijalističko doba tradicionalno bili integrirani u državne strukture, nisu uspjeli pružiti značajan otpor ovim promjenama u novom postsocijalističkom okruženju. Članstvo u sindikatima također se strmoglavilo zbog procesa deindustrijalizacije.” (Bonfiglioli godina:135)

Unatoč teškim uvjetima rada i obespravljenosti radnika u poduzeću *Braća Grainer* (budući *MTČ*), ili možda upravo ponukani njima, tijekom prve polovice 20. stoljeća pokrenuta je organizacija sindikalnog pokreta. Prvi pokušaj sindikalnog organiziranja javio se 1933. godine, ali je ugušen tako što je nekoliko radnica dobilo otkaz.

Doduše ni jedna firma ne priznaje da progona sindikalno organizirane, ali otpušta svakog radnika čim se sazna da je organiziran u svoju stručnu organizaciju (...) Tvornica *Braća Graner* je svojedobno otpustila čitavo jedno odjeljenje radi toga što su radnice tražile povećanje satne zarade (...) ⁴⁴

Česti su slučajevi u kojima je radnik zakinut za svoja prava zbog vlastitog nepoznavanja istih. U tom pogledu ključne su institucije sindikata koje rade u korist radnika.

Kao i druge institucije, i sindikati su se susreli s problemom birokratizacije i koncentracije moći u rukama maloga broja sindikalnih dužnosnika, što se negativno odražava na njihov rad i snagu. Rad sindikata otežava i njihovo nejedinstvo. ⁴⁵

U tekstilnoj industriji u Hrvatskoj danas radi oko 20 000 ljudi od čega veliku većinu čine žene. ⁴⁶ Radi se o privatnim tvornicama koje proizvode odjeću u većini slučajeva za velike inozemne brendove. Naknade za rad su male, a o nekim drugim radničkim povlasticama nema ni govora. Slična je situacija i u drugim zemljama u razvoju poput: Albanije, Gruzije, Moldavije... Osim malih plaća i loših uvjeta rada, tim je zemljama zajednička niska stopa

⁴⁴ Međimurska trikotaža Čakovec: 1923. - 1983., monografija, Čakovec: Međimurska trikotaža Čakovec, 1983., str. 6.

⁴⁵ Sindikati. Iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56094> (pristup 29. 11. 2019.)

⁴⁶ Vragolović, Ana. 2018. “Organiziranje u borbene sindikate – jedina šansa za tekstilne radnike i radnice”. *Vox Feminae*, 16. prosinca. <https://voxfeminae.net/pravednost/organiziranje-u-borbene-sindikate-jedina-sansa-za-tekstilne-radnike-i-radnice/> (pristup: 14. 12. 2019.)

sindikalnog organiziranja, a u brojnim slučajevima sindikalno organiziranje je zabranjeno, pod prijetnjom otkazom.⁴⁷

Novi sindikat je član *Clean Clothes Campaign*-a koja je “globalna mreža udruga i sindikata koja se bavi promicanjem radničkih prava u tekstilnoj industriji” (Ibid) i njezin koordinator za JI Europu, Mario Iveković, predsjednik *Novog Sindikata*, dobro poznaje problematiku sindikalnog udruživanja, kao i koruptivne mehanizme koji su uvijek dio problema. Iveković kaže: “Zato je i jako teško krenut s nekim sindikalnim organiziranjem. Ti tražiš više, a njima je netko na vlasti obećao toliko.” (Iveković, 25. 10. 2019.) Iveković objašnjava kako se upravo u Međimurju sve više osjeća prisutnost talijanskih brendova koji isplaćuju minimalne plaće i zabranjuju sindikalna organiziranja jer takvi su im uvjeti obećani i to je razlog njihovog ulaska na hrvatsko tržište. Dolazi do situacije u kojoj se zemlje JI Europe (Hrvatska, Srbija, Makedonija, Bugarska) “bore” za dolazak brendova nudivši im sve bolje uvjete, odnosno gore za radnike.⁴⁸ Prema mišljenju kazivača, Europska komisija ne poduzima aktivne korake u rješavanju ovih pitanja, a osjećaju da bi takvo jedno nadnacionalno tijelo trebalo imati utjecaja u njihovu rješavanju. Kao drugi veliki problem ističe čestu inerciju od strane radnika koji se u sindikate počinju udruživati tek kad im je ugrožena egzistencija: “...dok je plaća bila redovna svaki mjesec nikakav interes nije postojao jer, iako je plaća mala, dolazi svaki mjesec pa nek je barem tako... S te strane je bilo uvijek problema organizirati te radnice.” (25. 10. 2019.)

U zadnjih se nekoliko godina promijenila situacija na tržištu rada. Velik je broj ljudi otišlo raditi u inozemstvo te radnika nedostaje u brojnim područjima. To radnicima otvara prostora za traženje boljih uvjeta, međutim, za sada nije došlo do značajnog korištenja takve situacije:

„Trebalo im vremena da to shvate. Ali ima onih koji shvaćaju pa odlaze. Jednostavno daju otkaz. Vidim ja puno naših članica je otišlo u Austriju pa u Njemačku. Neke su počele se baviti tom njegovom starijih osoba u Hrvatskoj. To je otprilike područje gdje se one najlakše snalaze. Uglavnom, sada je već problem naći radnika i stvari se bitno mijenjaju, ali kod tih radnica malo teže ide taj proces. One koje su još u tvornici još se dosta boje. To je onaj strah. (...) A prostora ima, ljudi još ne razumiju da je zakon takav da ustvari od tebe očekuje da tražiš više. Jer ako ne tražiš nećeš nikad dobiti. Znači, takav je sad model. Bio je drugi model do devedesetih.” (Mario Iveković, 25. 10. 2019.)

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Vragolović, Ana. 2018. “Organiziranje u borbene sindikate – jedina šansa za tekstilne radnike i radnice”. *Vox Feminae*, 16. prosinca.

<https://voxfeminae.net/pravednost/organiziranje-u-borbene-sindikate-jedina-sansa-za-tekstilne-radnike-i-radnice/> (pristup: 14. 12. 2019.)



Slika 10. Prosvjed radnica zbog malverzacija u MTČ-u, 2009. godine, ispred tvornice
https://rtl-static.cdn.sysbee.net/image/px11203086132014062313250389390-06f3fc8838fb4b39d4ed4d2741acfa85_view_article_new.jpg?v=20

Ana Vragolović u tekstu o sindikalnom organiziranju u tekstilnoj industriji opisuje stanje tog područja Hrvatskoj:

U hrvatskoj tekstilnoj industriji dominantan je Sindikat tekstila, obuće, kože, gume koji u članstvu ima oko 4.000 radnika, no koji je nebrojeno puta dokazao da je njegovo djelovanje usmjereno protiv radnika. Stoga, kako potvrđuju iskustva iz drugih zemalja, nema druge nego započeti raditi na organiziranju u borbene sindikate, pri čemu je radnicama i radnicima potrebna svaka podrška, medijska i terenska, te na razvijanju osjećaja solidarnosti, ponajprije među hrvatskom radničkom klasom, potom i internacionalno.⁴⁹

Iz intervjua je razvidno kako radnice u tekstilnoj industriji nemaju veliko povjerenje u namjere i efikasnost sindikata. Gospođa Latica opisala je situaciju u kojoj joj je sindikat pomogao da se izbori za ostanak na poslu. U *Modeks*-u je sindikat funkcionirao još sve do stečaja, ali se nakon toga raspao zbog prijetnja otkazom članovima sindikata: “Jednostavno su se skup stavili i nesu već šteli. Tak ka je propal sindikat. Dok su bili onda si mogel nekaj z njima napraviti, ovak pa nikaj.” Latica je 2002. godine dobila otkaz jer je odbila ostati duže

⁴⁹ Vragolović, Ana. 2018. “Organiziranje u borbene sindikate – jedina šansa za tekstilne radnike i radnice”. *Vox Feminae*, 16. prosinca. <https://voxfeminae.net/pravednost/organiziranje-u-borbene-sindikate-jedina-sansa-za-tekstilne-radnike-i-radnice/> (pristup: 14. 12. 2019.)

na poslu četvrti dan. Uz pomoć sindikata uspjela se izboriti za ostanak na poslu pa opisuje svoje iskustvo:

„Ono dok mi je baka (muževa mama) bila v krevetu, to je onda počelo, oko 2002. sam ja otkaza dobila radi toga ka sam dimo dišla. Baš su bili bezobrazni, delali smo po deset vur. I ve, v ponedelek, tork, sredu smo delali 10 vur. I onda je došla v četrtak v 12 ka i denes moramo delati duže, do 5. Ja sam rekla: ja nebrem. Ja sam si doma onda ništ ne prepravila, baka je bila v krevetu, dedi sam morala se prepraviti. A ja sam onda ne pripravila ništ, reko dojdem dimo normalno. I onda sam ti došla v petek na posel, v subotu mi je već rekla “ne moraš već dojti”. Otkaza sam dobila. Ali dobro, onda sam išla prek sindikata jer onda je još sindikat bil. Prek sindikata sam na sud hodila. I onda sam nesla te papere bakine. I tak su me onda nazaj zaposlili i dali su mi te dve plaće ka sam doma bila. Onda sam se stvarno izborila ka sam dobila nazaj se. Jest da te onda posle malo si čudno gledaju, ali kaj me briga. Ja sam dobila svoje. I onda su od toga uveli što je mel tak bolesnoga doma, taj je ne moral produžiti. Ka je ne moral delati 10 vur, nego normalno 8. Onda sam im to još dobro napravila.“ (pseudonim, 2. 10. 2019.)

Još jedan aspekt koji utječe na uspješnost sindikalnog organiziranja je *Zakon o reprezentativnosti* (NN 93/2014) po kojem je glavni kriterij za zastupanje radnika broj članova, a to često nije sukladno sposobnosti, borbenosti i angažmanu predstavnika sindikata. Postoji velik broj sindikata, ali vrlo mali broj od njih ima efikasno djelovanje što se tiče zastupanja radnika - mnogi od njih nude razne pogodnosti koje privlače veći broj članova, no katkad se aktivnost sindikata i svodi na te sadržaje. Ovisni ili tzv. *žuti sindikati* koje oformljuje poslodavac ili država, razlikuje se od neovisnih čije je članstvo dobrovoljno i nije povezano s poslodavcima.⁵⁰ Oni su česti na globalnoj razini, a primjer toga je sindikat *IndustriAll Europe* koji surađuje, primjerice, s *H&M-om* i pogoduje tvrtki.⁵¹

⁵⁰ Sindikati. Iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krlež, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56094> (pristup 29. 11. 2019.)

⁵¹ Clean Clothes Campaign response to agreement between H&M and IndustriALL. 2015. <https://cleanclothes.org/news/2015/11/11/clean-clothes-campiagn-response-to-agreement-between-h-m-and-industrial> (pristup 7. 12. 2019.)

6. “SNALAZIMO SE SIKAK I NIKAK”

Velik je broj ljudi izgubilo svoja radna mjesta u doba propadanja *Modeks*-a i *MTČ*-a, od kojih su većinom to bile žene. Mnogima je to bilo prvo zaposlenje, eventualno su prešle raditi iz neke druge tekstilne tvornice. To je bila otegotna okolnost kod traženja novog posla, a dodatno je situacija otežana od 2008. godine kada je nastupila Velika ekonomska kriza.

Neke od njih danas još uvijek rade *u tekstilu*, u gorim uvjetima. Dio njih prati trend odlaska *trbuhom za kruhom* u inozemstvo, dok se dio snalazi alternativnim zanimanjima poput njege starijih osoba ili na sezonskim poslovima (berbe voća i povrća, pomoćni poslovi u poljoprivredi):

Delaju tak isto v tekstilu. Ova jana dela kaj i ja recimo (njegovateljica starijih osoba). A većina, kaj ja znam, delaju vu tome Neoresu (tekstilna tvornica u Murskom Središću). Ve se tu puno njih zaposlilo kaj su onda posla zgubile (zatvaranje Modeksa). A jane su pak doma. Ili hodaju jabuke brat, grozdije brat i takše stvari.” (Latica, 2. 10. 2019.)

Većina tih poslova su nestalni i ne pružaju sigurnost i stabilnost. Njegovateljice starijih osoba što je često “žensko” zanimanje u Međimurju, rade za uglavnom minimalne plaće i preko ugovora na određeno vrijeme koji se svaki put iznova produžuju za nekoliko mjeseci. Sezonski poslovi također nisu sigurni izvor zarade jer ovise o brojnim faktorima.

Jedna od kazivačica je prije nego što je postala njegovateljicom (od 2018. godine), bila formalno nezaposlena od 2011. godine. U to vrijeme je šivala i radila popravke na odjeći i drugom tekstilu za potrebe svojih sumješšana, prijatelja i obitelji i time si priskrbila *neki džeparac*. U tim su se godinama žene koje su ostale bez posla u tekstilnoj industriji (ali, i drugim granama) snalazile na sve moguće načine, radeći tako *na crno*, honorarne poslove i slično (Rubić 2017:179).

Druga je kazivačica izgubila posao 2009. godine. Od tada je radila u nekoliko tekstilnih tvornica s ugovorima na određeno i između toga razdobljima u kojima je bila nezaposlena. Tek je nedavno našla posao u manjem tekstilnom poduzeću gdje prima minimalnu plaću i nada se da će joj ovo zaposlenje biti stalno.

Kazivačice Dalija i Ljiljana također rade *u tekstilu*, u obližnjem malom tekstilnom poduzeću koje broji svega nekoliko zaposlenih. Tu su se zaposlile prije nekoliko godina, a obje ističu kako su sretna da imaju muževe koji imaju stalan posao, za razliku od ostalih kolegicama.

Rade za plaću malo iznad minimalca, nemaju osigurane putne troškove, niti obrok, za koje smatraju da im je poslodavac u mogućnosti osigurati. Na pitanje zašto se ne organiziraju i ne traže kolektivno veće plaća, pošto je trenutno deficit radnika u tom sektoru, odgovaraju da sigurno ne bi dobile podršku većine kolegica, ali i da *nemaju više volje* za time. Zadovoljne su što imaju mir, odnosno da *nitko ne više nad njima*.

Priče kazivačica ukazuju na njihov vrlo težak ekonomski položaj nakon propasti tvornica i gubitka posla. No, pokazale su i da su radnicama osim plaća i *normalnih* radnih uvjeta bitni zajedništvo, prijateljski odnosi na radnom mjestu te priznanje za svoj rad. Sloga, druženje i zajedništvo spominjale su kao vrijednosti koje su se izgubile tijekom devedesetih, a koje su obilježavale njihova radna mjesta u prethodnim godinama.

Zbog toga je konačna propast dotičnih tekstilnih tvornica za njihove radnike značila nešto više od samog gubitka zaposlenja i plaće. Bio je to ujedno i gubitak nečeg što su oni, i generacije prije njih, kako smatraju i ističu, gradili desetljećima, nešto što je bio sastavni dio njihovog života i zajednice. Opisujući povezanost života ljudi s radnim mjestom u doba socijalizma Susan Woodward govori: "...status zaposlenja definirao je identitete, ekonomske interese, društveni status i političku odanost građana Jugoslavije. Radno mjesto bilo je središte nečijega društvenog svijeta". (Woodward 2003:76, prema Bonfiglioli 2014:129) Sugovornici ističu kako su u tvornicama proveli velik dio svojeg radnog vijeka te svjedočili svim mijenama koje su se događale, od nastajanja do propasti tvornice te su zbog toga mnogi takav kraj doživjeli vrlo emocionalno.

Unatoč gorkom završetku, sve su intervjuirane (bivše) radnice u nekoliko navrata izrazile žaljenje za propalim poduzećima i isticale lijepe uspomene:

Imaš i lepe uspomene. Velim, od početka je bilo super. I prijateljstvo je bilo i dogovori su bili, čuješ, i ono za Božić smo znali na zabave iti, ka smo kolektivno, kak cela firma. Što je štel iti smo išli. Kak za završnu. Kaj, lepo je bilo, nebreš nikaj reči. Z nami su i direktori plesali. (Latica, 2. 10. 2019.)

Zgrada tvornice *Modeks*, za razliku od MTČ-ove je ostala i upravo je u tijeku obnavljanja.

Jedan od kazivača prenosi:

„Građevina je prodana i hvala Bogu što je kupac bio Mladen Hoblaj (mještanin) koji je barem građevinu ostavio u spomen na negdašnju tvornicu koja je okupila mnoge ljude, stvorila brakove i obitelji. Danas se ti ljudi nemaju nigdje niti okupiti. Često puta velim da rudari barem imaju Spomenik i halde, a šnajderi i šoštari ništa.” (S. M., 28. 10. 2019.)

Iako se *nemaju gdje okupiti*, bivše radnice *Modeks*-a do danas još uvijek održavaju tradiciju i svake si godine organiziraju zabavu povodom Dana žena:

A recimo već mi *Modeksove* imamo za 8. mart saki put zabavu. Samo *Modeksove*. Ja sam lani ne bila, ali bila sam predlani i bilo je puno se. Se puno! Jer mi imamo nekaj ka nas skupa drži. Stvarno imamo lepa prijateljstva. Se žene oču iti. Ka se vide, ka se spominaju malo de je ko, kak je i tak. Ka se zmislimo kak nam je lepo bilo, a ovo kaj nam je hudo bilo to očemo pozabiti. Znaš kak veliju: bole je pamtiti lepo, a hudo pozabiti pa onda moremo dale. (Latica, 2. 10. 2019.)



Slika 11. Sudjelovanje u povorci ulicama Murskog Središća (Berba grožđa), 1971. godine, privatna fotografija (Stjepan Mesarić)

7. TEKSTILNA INDUSTRIJA DANAS - INICIJATIVE ZA BUDUĆNOST

Iz prethodnih poglavlja pokazano je da tekstilna industrija na globalnoj razini djeluje nepovoljno za ljude koji žive na rubu egzistencije i jako lošom kvalitetom života. Posebno nepovoljno djeluje na zemlje u razvoju, tj. produbljuje razlike između bogatih i siromašnih. Velike korporacije karakterizira često i ekološki neodgovorno poslovanje.

U radu su opisane specifične pojave koje su dodatno utjecale na lošu raspodjelu u tekstilnoj industriji. Uvjeti rada su se mijenjali ovisno o zemlju u kojoj se odvijala proizvodnja, ali uglavnom na lošije. Ljudi koji pristaju na loše uvjete rada u većini slučajeva nemaju izbora. To su uglavnom stanovnici siromašnih država gdje ljudska i radna prava nisu na visokoj razini, korupcija je na visokom nivou, kao što je slučaj s Bangladešom. Tekstilni radnici žele i trebaju promjenu, ali njihov se glas rijetko čuje. (Bonfiglioli 2014:132)

Postoje udruge i inicijative koje su fokusirane upravo na postizanje boljih radnih uvjeta za radnike unutar tekstilne industrije. U ovom poglavlju predstaviti ću *Clean Clothes Campaign* kao inicijativu na globalnoj razini i *Humana novu* iz Čakovca kao socijalnu zadrugu koja djeluje na lokalnoj razini.

7. 1. Socijalna zadruga *Humana nova* - lokalne promjene za globalne promjene

Alternative dominantnom ekonomskom sustavu su u velikoj mjeri marginalizirane, vjerojatno zbog općenitog poimanja dominantnog sustava kao nezamjenjivog pa postoji mala vjera u efikasnost alternativnih ekonomskih programa. (Šimleša 2008:311) Takve alternative su i slabije medijski popraćene. Ipak, one postoje i služe kao primjer *dobre ekonomije*. Kao primjer dobre, alternativne ekonomije unutar tekstilne industrije u Međimurju postoji socijalna zadruga *Humana Nova* iz Čakovca. *Humana nova* se unutar sustava alternativnih ekonomskih programa svrstava u (samoupravne) kooperative koje “imaju nekoliko presudnih faktora koje moraju zadovoljiti, a to su: radna snaga posjeduje i upravlja kompanijom; sve odluke donose se demokratskim izborima prema principu jedna osoba jedan glas; rad i plaće dijele se na demokratskim temeljima (Šimleša 2008:311).” Sličan oblik ekonomije, navodi Šimleša, postojao je u vrijeme starog Egipta, a ima šest osnovnih principa: 1. Otvoreno i

dobrovoljno članstvo; 2. Demokratska administracija; 3. Neprofitni status; 4. Vraćanje viška članovima; 5. Edukacija članstva i suradnja među kooperativama (2008:311). Već samo ustrojstvo ukazuje na područje djelovanja *Humane nove*. U *Zakonu o zadrugama* Republike Hrvatske (NN 34/11, 125/13, 76/14, 114/18) navode se djelatnosti socijalne zadruge:

obavljanja djelatnosti kojima se pruža pomoć u zadovoljenju osnovnih životnih potreba socijalno ugroženim, nemoćnim i drugim fizičkim osobama, koje one same ili uz pomoć članova obitelji ne mogu zadovoljiti zbog nepovoljnih osobnih, gospodarskih, socijalnih i drugih okolnosti i uključivanja u radne i gospodarske procese osoba s umanjenom radnom sposobnošću i drugih fizičkih osoba koje nemaju dovoljno sredstava za podmirenje osnovnih životnih potreba, a nisu u mogućnosti ostvariti ih svojim radom ili prihodom od imovine ili iz drugih izvora.

Godine 2010. *udruga ACT* (danas *ACT grupa*⁵²) je obavila samostalno istraživanje u kojem je ustanovljeno da od radno sposobnog stanovništva ima blizu 10% osoba s invaliditetom i velik broj pripadnika nacionalnih manjina. (Ivan Božić, 27. 12. 2018.) Tekstilna industrija kao jedna od ekonomski dominantnijih grana u Međimurju u silaznoj je putanji od početka devedesetih godina 20. stoljeća. Još jedan jaki, ako ne i finalni, „udarac“ zadan je 2009. godine zbog posljedica gospodarske svjetske krize koja je započela 2008. godine⁵³. Negativan se trend nastavio i u narednim godinama – broj poduzeća koja se bave tekstilom je bio u padu što je prouzrokovalo rastom nezaposlenosti u tom sektoru (ponajviše se to odnosi na osobe zaposlene u samom procesu proizvodnje, u velikoj većini žene). Međutim, osim nezaposlenosti, velik su problem i nehumani uvjeti rada za zaposlene. Pojedincima članovima *udruge ACT* to je bio poziv na konkretno djelovanje. Iniciran je projekt ESCO⁵⁴, komponenta IPA-e, za edukaciju i osposobljavanje za rad osoba s invaliditetom u područjima knjigovodstva, informatike i tekstilnih radnji. "Po završetku tog projekta, 2011. osnovana je *Humana Nova*, a jedan od inicijatora bila je Međimurska županija. Osnivači su bili *Udruga osoba s invaliditetom, Udruga ACT Čakovec* i dvije fizičke osobe." (Ivan Božić, 27. 12.

⁵²ACT Grupa je zajednica šest društvenih poduzeća koja djeluje kao poduzetnička potporna institucijama te kontinuirano prati i mjeri društveni utjecaj članica.

⁵³ Razvojna strategija Međimurske županije do 2020., REDEA, Međimurska županija https://medjimurska-zupanija.hr/dokumenti/Razvojna_strategija_MZ_do_2020/Nacrt%20Razvojne%20strategije%20Medjimurske%20zupanije%202020.pdf (posjećeno 7. 10. 2019.)

⁵⁴ ESCO je skraćena od *Energy Service Company* i predstavlja generičko ime koncepta na tržištu usluga na području energetike. ESCO model obuhvaća razvoj, izvedbu i financiranje projekata s ciljem poboljšanja energetske učinkovitosti i smanjenja troškova za pogon i održavanje. Cilj svakog projekta je smanjenje troška za energiju i održavanje ugradnjom nove učinkovitije opreme i optimiziranjem energetskih sustava, čime se osigurava otplata investicije kroz ostvarene uštede u razdoblju od nekoliko godina ovisno o klijentu i projektu.

2018.) Nakon što je potpomogla pri osnivanju, županija se nije dalje uključivala u potpunu realizaciju ideje - pri osnutku su kupljena dva stroja za šivanje i dva stroja za sušenje, jedan krojački stol te jedan kompresor i tu je stala pomoć županije. Zbog toga poslovanje od samog početka nije bilo pravilno i sustavno organizirano, iako je ideja bila plemenita – okupiti lokalnu zajednicu i dati ljudima slobodu u upravljanju. Tržište je upravljalo cijelom situacijom. "Bilo je malo, ili uopće nije bilo potpore lokalne zajednice i potrebnih institucija. *Humana nova* je od prvog dana pa do danas firma kao i svaka druga, samo što ima malo drugačije ustrojstvo od svih ostalih." (Ivan Božić, 27. 12. 2018.) Ubrzo je u poslovanje je uvedena i usluga šivanja. Prvi partner u poslu šivanja bila je firma *LOVE ELFS* iz Zagreba koja je na početku osiguravala dovoljno posla i bila spremna veću svotu novaca za usluge za koje bi mogla proći jeftinije. Godine 2013. zadruga je uspostavila sustav prikupljanja tekstila u Međimurskoj županiji. Međutim, iste godine je donesen novi *Zakon o gospodarenju otpadom*⁵⁵ po kojem su komunalna poduzeća⁵⁶ od tada sama mogla prikupljati (otkupljivati) dio tekstila i plasirati ga te su time postala konkurencija zadrugi (5 kn za 10 kilograma tekstila). Tu se javio problem za zadrugu jer prikupljanje tekstila znači radnu integraciju pošto je prikupljanje i sortiranje robe temelj djelatnosti. Došlo je do poteškoća u takvom poslovanju komunalnih poduzeća i prestale su se pratiti određene europske regulative (primjerice, radilo se na velikim odlagalištima poput Piškornice⁵⁷. U tim hrpama tekstila pronađena je i značajna količina nepripadajućeg otpada (kako bi se povećala težina, a time i novčana svota za prodani tekstil). Unatoč svemu, tijekom tog razdoblja zadruga je i dalje zapošljavala osobe s invaliditetom jer je to u njenoj misiji. Osnovni su ciljevi zadruge su društveni cilj, ekonomski cilj i ekološki cilj - radi se po *3P načelu odgovornog poslovanja* – People (ljudi), Planet (okoliš), Profit (dobit). Nepravедna raspodjela dobara prisutna je kroz cijelu povijest čovječanstva, u nekim je društvima bila više, a u nekim manje izražena. Ipak, danas je to pod okriljem neoliberalnog kapitalizma postao globalni problem koji se sve više produbljuje, posebice od 70-ih godina dvadesetog stoljeća (Šimleša 2008:24). Marginalizirane skupine (nacionalne manjine, osobe s invaliditetom, mlade osobe bez radnog iskustva, bivši zatvorenici, bivši ovisnici, starije osobe, a u nekim slučajevima još uvijek i žene) su u posebnom problemu kad se govori o stjecanju prihoda potrebnih za život - kao prvi

⁵⁵ Zakon o održivom gospodarenju otpadom, Hrvatski sabor. br. 2123; NN 94/2013; https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_07_94_2123.html (online pristup 16. 1. 2019.)

⁵⁶ Komunalna poduzeća u Međimurju - Čakom, Pre-kom i Murs Ekom

⁵⁷ Regionalni centar za gospodarenje otpadom sjeverozapadne Hrvatske.

problem se javlja to što često uopće ne dobivaju priliku za zaposlenje, a socijalna pomoć je često nedostatna za dostojanstven život. Drugi je problem uključivanja u sam proces rada koji iziskuje određeno utrošeno vrijeme. Za njih to može predstavljati sustav bez ikakve perspektive. Stoga je fokus zadruge na radnoj integraciji – uključivanje marginaliziranih skupina u radni odnos. Danas zadruga broji 19 zaposlenih osoba s invaliditetom od ukupno 28 zaposlenih. *Humana Nova* je sama opstala na tržištu, uz to da zadrugom upravljaju njezini zaposlenici. Dakle, zaposlenici su ti koji su ujedno i vlasnici. Što to znači? S obzirom na to da Zadruga nije u sustavu oporezivanja, oni ne dobivaju dividende i isplate, ali ključan je motivacijski faktor. Zaposlenici rade za sebe i svoje kolegice/kolege. Svatko tko se zaposli u zadrugi ima priliku postati suvlasnik zadruge (postoje određeni uvjeti: probni rad, trud, vidljiv napredak). Sam ulazak u suvlasništvo započinje plaćanjem članskog upisa u iznosu od 2000 kuna, što ostaje novac člana, ukoliko i nakon što odluči napustiti zadrugu. Time ravnopravni član ima pravo glasa u upravljanju zadrugom. Upravitelj zadruge opisuje kako takav sustav djeluje na članove zadruge: "Ono što mi je najdraže danas vidjeti je to da ljudi koji te na početku nisu ni mogli pogledati u oči, prozboriti koju riječ, bez samopouzdanja, danas su ravnopravni članovi naše zadruge". (Ivan Božić, 27. 12. 2018.)



Slika 12. Proizvodni pogon i dućan *Humane nove* u Čakovcu

<https://sjeverni.info/humana-nova-zadruga-iz-cakovca-moze-biti-primjer-mnogima-robu-koju-sakupe-ponovo-u-potrijebe/>

Prema *Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom*,⁵⁸ svaka tvrtka mora na broj od dvadeset zaposlenih imati jednu zaposlenu osobu s nekom vrstom invaliditeta, a ako to ne ispuni, plaća *penale*. Penali su u iznosu od 30 % jedne plaće. *Humana Nova* kao poduzeće koje ima više od 50% zaposlenih osoba s invaliditetom može druga poduzeća osloboditi tih penala, ako kupe njihove proizvode ili usluge. Iako naravno nisu svi jednako zainteresirani, u 2018. godini uspjeli su sklopiti veliki broj ugovora s takvim poduzećima. U takvoj situaciji sve su strane zadovoljne. Još jedna prednost ovakvog partnerstva je to da osobe s invaliditetom u *Humani Novi* ne rade pod pritiskom jer nemaju nikakve norme (što se pokazalo puno učinkovitijim), dok u drukčijim vrstama poduzeća kojima je glavna svrha profit to sigurno ne bi bio slučaj.

Zadruga materijal kupuje isključivo od *Čateks-a* iz Čakovca (iako imaju prilike kupiti materijal i po jeftinijoj cijeni). Surađuju i s brojnim drugim firmama na području Međimurske županije u svrhu jačanja lokalne zajednice. Kada se tekstil počeo prikupljati kao otpad 2013. godine, djelatnici svjedoče iznenadnoj pojavi velike količine robe (usp. Rubić 2017:98). Za daljnju prodaju te robe u okviru *Second hand* sustava (usp. Habinc 2018) se iskorištava jedan mali dio te robe zbog neisplativosti – za to treba puno radne snage, prostor koji se plaća, puno vremena za razvrstavanje, pranje, peglanje itd. Stoga, većina tekstilne robe ide u reciklažu. Ipak, u posljednjih nekoliko godina sve više ljudi kupuje rabljenu robu, dok je to prije bio minimalni broj, što upućuje na promjenu kupovnih praksi. Olga Orlić pišući o grupama solidarne razmjene ističe da "... jača i svijest o tome da ekološki problemi nisu nešto što neće ostaviti nikakve posljedice. Važno je da kao društvo postajemo svjesniji da nije istina da nas se sve to uopće ne tiče i da ništa ne možemo promijeniti. Pojedini društveni pokreti, poput ekonomije solidarnosti, nastoje aktivno promijeniti postojeće stanje i ponuditi drugačija i bolja rješenja. Iako ideje koje zastupa ekonomija solidarnosti mogu djelovati idealistički i nedostižno, pojedine prakse pokazuju da je promjene moguće ostvariti, za početak na mikro-razini." (Orlić 2014:72)

⁵⁸ *Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom*. Hrvatski sabor. br. 2298. NN 143/2002 (preuzeto 15. 1. 2019. s: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_12_143_2298.html)

Roba se proizvodi samo od recikliranih materijala, ali i od novo proizvedenih, koji su ekološki prihvatljivi.⁵⁹ Postavili su svoje kontejnere za sakupljanje rabljene odjeće i obuće na javnim prostorima - u gradovima i pojedinim općinama u nekim dijelovima Međimurske županije⁶⁰, gdje građani mogu ubaciti robu za recikliranje.⁶¹ *Humana Nova* dobitnik je brojnih nagrada, na nacionalnoj i europskoj razini. Godine 2013. dobila je nagradu za najbolje poduzeće u Hrvatskoj koje se bavi društvenim poduzetništvom - poslovanje temeljeno na načelima društvene, ekološke i ekonomske održivosti⁶². Na Europskoj razini 2016. godine ulazi među petnaest najboljih primjera po radnoj integraciji, jedini bez ikakve sustavne potpore od strane vlasti.

Zadruga *Humana Nova* je primjer alternativne ekonomije u Republici Hrvatskoj. S obzirom na to da djeluje kao neprofitna organizacija, ekonomska dobit nije joj glavna svrha. Što se tiče primarnih ciljeva zadruge, društveni cilj ostvaruje se stalnim zapošljavanjem socijalno depriviranih osoba, a jačanjem i proširivanjem poslovanja otvaraju se nova radna mjesta. Svojim djelovanjem zadruga podiže svijest oko ekološkog postupanja u ekonomskim procesima, a ekološke ciljeve postiže prikupljanjem tekstilnog otpada, njegovim sortiranjem i prodajom u *Second-hand* dućanima ili recikliranjem i ponovnim plasiranjem na tržište u obliku novih tekstilnih proizvoda. Poslovanje je krenulo iz stava da su globalne promjene moguće samo ako se počinje na lokalnoj razini te je stoga lokalna proizvodnja i gospodarski rast lokalne zajednice vrlo važna stavka u poslovanju, a očituje se u partnerskim suradnjama s lokalnim poduzećima.

7. 2. Clean Clothes Campaign - globalna inicijativa za tekstilnu industriju

Clean Clothes Campaign (CCC) je udruženje osnovano 1989. godine u svrhu poboljšanja ponižavajućih uvjeta rada u sektoru tekstilne industrije diljem svijeta.⁶³ Na putu prema tom cilju potrebno je djelovanje na više fronti pa se u sklopu udruženja radi na edukaciji svih koji su sudionici u procesima tekstilne industrije - radnika, kupaca, lobija, ali i političara. Iako su

⁵⁹ *Humana Nova* vlasnik je certifikata 14 001 koji se odnosi na racionalno trošenje prirodnih resursa i sprečavanja onečišćenja okoliša odakle podatak

⁶⁰ Belica, Mursko Središće, Nedelišće, Prelog, Sveti Martin na Muri i Strahoninec

⁶¹ <http://www.humananova.org/hr/news/0/25/kontejneri-za-tekstil-odjecu-i-obucu/> (datum pristupa)

⁶² Što je društveno poduzetništvo? *Slap*. <https://slap.hr/sto-je-drustveno-poduzetnistvo> (pristup 1. 3. 2020.)

⁶³ Mission. *Clean Clothes Campaign*. <https://cleanclothes.org/about/mission> (pristup 6. 10. 2019.)

fokus udruženja radnici u tekstilnoj industriji, udruga redovito surađuje s drugim udruženjima koja se bave sličnim pitanjima, a s kojima ima i šire zajedničke ciljeve poput općenite redukcije siromaštva, zaštita prava svih posebno ugroženih skupina (žene, djeca, bolesni, stariji itd.).



Slika 13. Ulični prosvjedi u sklopu globalne akcije #TurnAroundnHM na nekoliko lokacija diljem svijeta (Austrija, Belgija, Kambodža, Hrvatska, Indija, Hong Kong i dr.) protiv radnih uvjeta u proizvodnim pogonima H&M-a, 2019. godine

https://cleanclothes.org/news/2018/11/27/a-wave-of-actions-against-poverty-wages-hits-hm-s-largest-markets-and-production-locations/@_images/image/preview

Predsjednik *Novog sindikata* (predstavnik CCC-a za JI Europu) Mario Iveković najavio je novu globalnu kompaniju CCC-a kojom će se od brendova tražiti redistribucija kapitala. (Mario Iveković, 25. 10. 2019.) Sve su jači trendovi diljem svijeta da se traži od brendova da preuzmu odgovornost. U prvom redu se traži da plaćaju više za rad. Kako Iveković ističe: “ to je stvarno jedan primjer nepravde općenito gospodarskog sustava u svijetu. Znači, vi imate najsiromašnije radnike i najbogatije vlasnike. Vlasnici brendova su uglavnom na vrhu svjetskih lista po kapitalu.”

Humana nova je od samog početka bila vidljiva u lokalnoj zajednici, a kroz godine je i sve više prihvaćena. Mnoge lokalne institucije i firme surađuju s Zadrugom u smislu nabave potrebnih tekstilnih proizvoda (radnička odjela, papuče, kute itd.) i zbrinjavanja tekstila. Lokalno stanovništvo u velikoj mjeri podržava rad Zadruga, a u posljednjih desetak godina vidljiva je i veća osviještenost oko odvajanja tekstilnog otpada (mnogi odvoze tekstil u za to

predviđene kontejnere ili u *second hand* trgovinu Zadruga) što je i potvrdio njezin upravitelj. U tom pogledu vidljivo raste svijest o ekološkom problemu tekstila upravo na temelju rada Zadruga. Zadruga afirmira i podržava angažman i suradnju lokalnog stanovništva te su i prema idejnom konceptu Zadruga ova dva aktera međusobno ovisna. Kazivačice su upoznate s radom *Humane nove* i podržavaju njezin rad, ali većina je još uvijek skeptična prema doseg i utjecaju Zadruga na situaciju tekstilne industrije u Međimurju i statusa tekstilnih radnika. Ipak, pokazalo se da je među sugovornicima prepoznat velik potencijal ove zadruga za zapošljavanje većega broja radnika u budućnosti, te stoji kao poticaj za reorganizaciju lokalne tekstilne proizvodnje.

Niti jedna od mojih kazivačica nije čula za inicijativu *Clean Clothes Campaign*. Tome u prilog ide i to da pretražujući internetske objavljene članke vezane uz ovu inicijativu, možemo vidjeti da se nalaze uglavnom po raznim aktivističkim portalima (npr. *Radnička fronta*, *Vox Feminae*) koje prati uža kruga ljudi i zasad nije dio *mainstream* medijskoga prostora, stoga ostaje za neko buduće istraživanje i praćenje kojom brzinom, dosegom i strategijama će ova globalna inicijativa činiti društvenu i ekonomsku promjenu.

8. ZAKLJUČAK

Tekstilna industrija je kompleksna tema kako na svjetskom, tako i na nacionalnom, regionalnom i lokalnom planu. To je složena i slojevita tema i na razinama pojedinačnog iskustva, vrednovanja te pozicija na formalnom tržištu rada.

U Međimurju je *tekstil* od samog početka industrijalizacijskih procesa bio važna gospodarska grana. Počeci tekstilne industrije sežu u 19. stoljeće kada židovske obitelji Neumann i Gramer u Čakovcu pokreću prve tekstilne tvornice iz kojih u 20. stoljeću nastaju *MTC* i *Čateks*, dok je u Murskom Središću pedesetih godina 20. stoljeća pokrenuta tekstilna tvornica *Modeks*. Slom *tekstila* (tekstilne proizvodnje) u Međimurju dogodio se tijekom devedesetih godina 20. stoljeća. Velik je broj ljudi ostao bez svojeg dugogodišnjeg zaposlenja (sveukupno oko 3000 ljudi u rasponu od nekoliko godina od privatizacije do stečaja tvornica)⁶⁴. U narednim su godinama slabo konkurirali na formalnom tržištu rada i teško nalazili novi posao. Takva nepovoljna situacija u tekstilnoj industriji Međimurja održala se do danas.

Slična priča pratila je tekstilne tvornice diljem Hrvatske. Pregledom brojnih primjera loših uvjeta u tekstilnim tvornicama i diljem svijeta, uviđa se da tekstilnu industriju karakterizira vrlo nepovoljan položaj radnika.

Kao prvi i ključni čimbenik kraha tekstilne industrije u Međimurju bio je Domovinski rat u prvoj polovici devedesetih godina 20. stoljeća, ali i privatizacija državnih poduzeća koja se odvijala tijekom i u godinama nakon rata. U sve tri dotične tvornice privatizacija je provedena netransparentno, koruptivno i nesistematski. Posljedice su bili veliki gubici radnih mjesta i proizvodnje te trajne promjene u poslovanju tvornica. Kazivačice, osim ukidanja većine radničkih povlastica (kuhinja, radno vrijeme, pauze), prilike u tvornicama nerijetko opisuju kao *nehumane*, misleći na ophođenje prema radnicima od strane nadređenih.

Gubitak tržišta s područja bivše Jugoslavije, natjerao je tvornice da se okrenu zapadnom tržištu, a time i *lohn* proizvodnji čiji je krajnji rezultat bio neodrživost tvornica i ovisnost o stranim partnerima (*Čateks* i danas posluje na osnovu proizvodnje *lohn* proizvoda). Nastala je situacija u kojoj je cijena rada u tekstilu u Hrvatskoj bila previsoka (s obzirom na cijene rada u istočnoazijskim zemljama). Da bi opstale, tvornice su morale maksimalno sniziti cijenu rada. *Lohn* proizvodnja i gubitak domaćeg proizvoda, razlog su zašto se tekstilna industrija u

⁶⁴ “Međimurski tekstilci: Nema ih, nestali su...” *Međimurje list*
<https://medjimurje.hr/aktualno/gradovi-i-opcine/medimurski-tekstilci-nema-ih-nestali-su-15055/> (20. 3. 2020.)

Međimurju nije oporavila sve do danas. *Lohn* poslovi usko su povezani s fenomenom premještanja proizvodnje, što je globalni fenomen koji onemogućuje manjim tekstilnim poduzećima bilo kakav napredak, dok velike tekstilne korporacije drže monopol i diktiraju cijenu rada.

Sljedeći „udarac“ za međimurske tvornice bio je prestanak funkcioniranja vjerodostojnih sindikata. Sindikati su u bivšem političkom i ekonomskom, jugoslavenskom, sustavu funkcionirali relativno dobro te se neke od kazivačica prisjećaju efikasnosti sindikata u ostvarivanju njihovih radničkih prava. Sindikalna organiziranja danas unutar tekstilnih poduzeća gotovo da i ne postoje pa stoga radnici nemaju svoje predstavnike, a time niti platformu za ostvarivanje radničkih prava. Predstavnici *Novog sindikata* koji su izrazito angažirani u području tekstila ističu razloge koji sindikalno angažiranje u tekstilnoj industriji Međimurja čine gotovo nemogućim - nemogućnost dogovora političara sa stranim brendovima oko visine minimalnih plaća, prevlast *žutih* sindikata koji surađuju s poslodavcima, ali i pasivan stav radnica zbog nepovjerenja u mogućnost uspjeha ostvarenja svojih prava. U skladu s time potrebno je u budućnosti promicanje važnosti sindikata kod tekstilnih radnika.

Opisujući svoj nepovoljni ekonomski položaj nakon privatizacije i propasti tvornica, kod kazivačica je primjetna nostalgija za vremenom prije privatizacije tvornica. Sugovornice koje su radile u tvornici *Modeks* naglašavaju jasnu promjenu u uvjetima rada od početka provedbe privatizacije, odnosno, naglašavaju kategorije „prije“ i „poslije“. Ti se uvjeti odnose na plaću i radno vrijeme, ali i na *atmosferu*, međuljudske odnose i odnos poslodavaca prema radnicima (*djelatnicima*). Stjepan Mesarić se sjeća razdoblja prije privatizacije tvornica kao razdoblja „istinskih vrijednosti, kako ljudskih, tako i stručnih“. Nostalgija se više odnosi na dobre međuljudske odnose unutar tvornice i među radnicima, kolegijalnost i osjećaj radnoga doprinosa tvornici i proizvodnji. To dokazuje i „tradicija“ okupljanja bivših radnica *Modeks*-a koje se svake godine okupljaju na slavlju za Dan žena, o kojoj su govorile kazivačice.

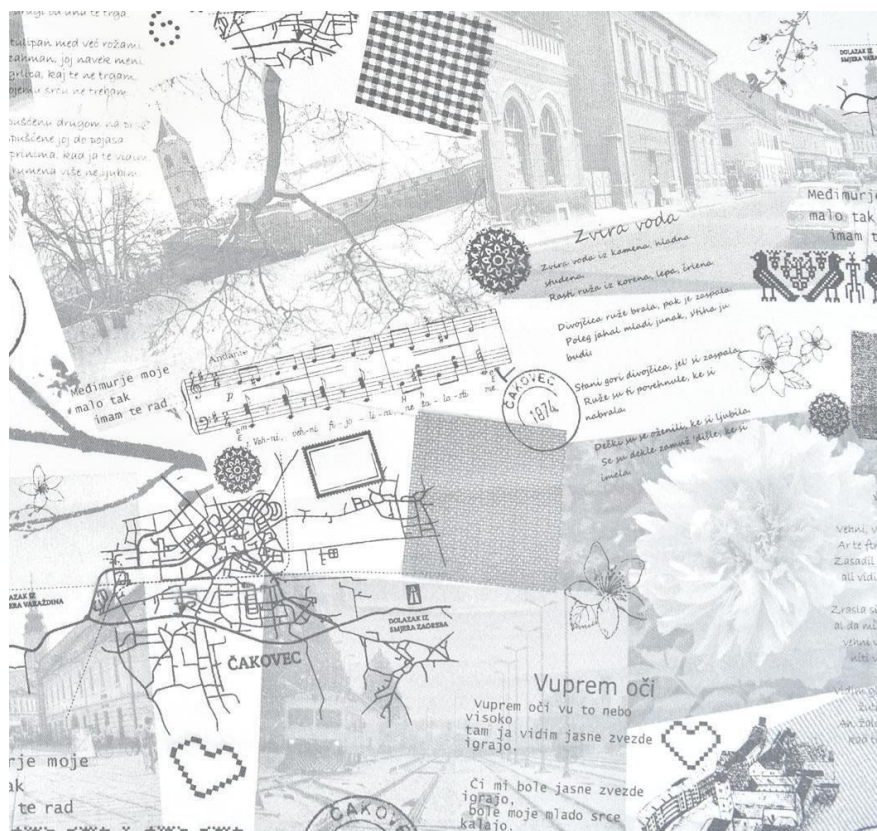
Inicijative za poboljšanje radničkih prava i uvjeta rada i proizvodnje za radnike u tekstilnoj industriji, na globalnoj su razini itekako potrebne. Predstavljena je u ovom radu dominantna globalna inicijativa za radnike u tekstilnoj industriji, *Clean Clothes Campaign*. Osim organizacije prosvjeda diljem cijeloga svijeta za poticanje svijesti o destruktivnom

suvremenom funkcioniranju ove grane industrije, njihova rješenja se odnose i na adresiranje odgovornosti za radne uvjete u tvornicama na korporacije (primjere koje sam koristila u radu su *H&M* i *Benetton*). Unatoč tim akcijama pitanje je kada će se uspjeti realizirati konkretniji postupci prema ostvarenju boljeg položaja radnika u globalnoj tekstilnoj industriji.

Solidarnu ekonomiju vidim kao organiziranje i zagovaranje ekonomije prema lokalnim potrebama. *Humana nova* je nastala kao konkretan odgovor na probleme prouzrokovane krahom tekstilne industrije u Međimurju, a primjer je tekstilne proizvodnje i prerade koja pokazuje da je moguće pomiriti zahtjeve tržišta, interese svojih zaposlenika te dobrobit lokalne zajednice. Ne stavljajući isključivo profit na prvo mjesto, zadruga različitim oblicima suradnje podržava lokalne poduzetnike, daje svojim radnicima mogućnost suvlasništva i demokratskog odlučivanja i zapošljava ljude kojima je zbog različitih uvjeta smanjena mogućnost zaposlenja.

Ono što bi bilo dobro istražiti u budućim istraživanjima je položaj radnika u tekstilnim tvornicama, napose žena. Vrijedno bi bilo istražiti vezu predstavnika vlasti i stranih tekstilnih tvrtki (npr. *Calzedonia*) koje imaju svoje proizvodne pogone u Međimurju i njihovu ulogu u određivanju visine plaća u tim tvornicama. Trebalo bi istražiti potencijale sindikalnih udruživanja u zaštiti prava radnika. Trebalo bi produbiti istraživanja na temu kolektivnoga sjećanja vezanog uz tvornice kao velikog dijela prošlosti Međimurja. Također, trebalo bi dublje razjasniti i istražiti koja je uloga *lohn proizvodnje* u poziciji današnjih tekstilnih radnika i tvornica.

Tvornica *Čateks* je jedina od tvornica koja je opstala i ima dio vlastitog asortimana, no vrlo teško posluje zbog *lohn* proizvodnje. Proizvodnja za domaće tržište je neisplativa zbog niske cijene uvoznih proizvoda. U takvim uvjetima potrebna su nova rješenja za međimurske tekstilne tvrtke i radnike. Budućnost međimurske tekstilne industrije moguće počiva upravo na humanim vrijednostima solidarne ekonomije koju, primjerice, zastupa suvremena socijalna zadruga *Humana nova* koja djeluje i na području Čakovca.



Slika 14. Dekorativna tkanina s tiskanim motivima Čakovca i Međimurja u kolažu koji predstavlja međimursku tradiciju i kulturu. ČATEKS d.d. (<https://cateks.hr/tkanina-katrin-proizvod-216/>)

9. POPIS LITERATURE

BIOČINA, Ivana. 2018. *Proizvedeno u Hrvatskoj: tranzicija hrvatske tekstilne industrije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk

BONFIGLIOLI, Chiara. 2014. "Orodnjavanje socijalnog građanstva: tekstilne radnice u postjugoslavenskim državama." *Diskrepancija* 13, br. 19: 125-155.
<https://hrcak.srce.hr/129235> (pristup 14. 12. 2019.)

BUNJAC, Borka. 2003. "Međimurje u Novom vijeku". U *Pregled povijesti Međimurja*. ur. Branimir Bunjac. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije. 81-121

BUTURAC, Goran. 2007. "Hrvatska industrija tekstila i odjeće u međunarodnoj razmjeni". *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*. 5/1:111-126. <https://hrcak.srce.hr/26126>. (pristup 02.03.2020.)

FELETAR, Dragutin i Ernest FIŠER 1974. *Čateks 1874. - 1974*. Čakovec: Čateks.

HABINC, Mateja. 2018. "Second-Hand Clothes Shops in Slovenia: The Contemporary Situation in Its (A)Historical Perspective". *Studia ethnologica Croatica*, 30 (1): 321-343
<https://doi.org/10.17234/SEC.30.1> (pristup 16. 1. 2019.).

JANJATOVIĆ, Bosiljka. 1969. "Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933 — 1936. s obzirom na politiku KPJ." *Časopis za suvremenu povijest* 1, 1-2: 7-53.
<https://hrcak.srce.hr/164927> (8. 12. 2019.)

JOSIPOVIĆ, Ivo. 2018. "Zastara u predmetima ratnog profiterstva i kriminala u pretvorbi i privatizaciji i kontroverze nakon odluke Ustavnog suda u predmetu HYPO". *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*. 25/2:197-259. <https://hrcak.srce.hr/218946>. (pristup 03.03.2020.)

Međimurska trikotaža Čakovec: 1923. - 1983. 1983. Monografija. Čakovec: Međimurska trikotaža Čakovec.

MILLER, Ethan. 2010. *Solidarity Economy: Key Concepts and Issues*. Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet. Amherst, MA: Center for Popular Economics.

ORLIĆ, Olga. 2014. Grupe solidarne razmjene. Počeci ekonomije solidarnosti u Hrvatskoj. *Etnološka tribina*, 44/37: 72-88.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=193025 (5. 1. 2020.)

RUBIĆ, Tihana. 2017. *Nezaposleni u gradu – antropologija rada i neformalne ekonomije*. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.

ŠIMLEŠA, Dražen. 2008. *Četvrti svjetski rat/Drugačiji svijet je moguć!*. Društvo za promicanje književnosti na novim medijima: Besplatne elektroniške knjige <https://elektronickeknjige.com/knjiga/simlesa-drazen/cetvrti-svjetski-rat/> (pristup 15. 1. 2019.)

UČUR, Marinko i Vanja SMOKVINA. 2010. "Industrijske akcije kao sindikalna prava i slobode". *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 31/2: 671-701. <https://hrcak.srce.hr/63621> (pristup 26. 02. 2020.)

VARGA, Viktorija. 2019. "Dobra ekonomija na primjeru socijalne zadruge *Humana Nova*". Seminarski rad (rukopis).

VODOPIVEC, Nina. "On the Road to Modernity: Textile Workers and Post-Socialist Transformations in Slovenia" *History* 97/328: 609–629.

10. INTERNETSKI IZVORI

BETI, Ivica. 2009. "MTC sa 86 godina tradicije doveden do ruba propasti", 2009., Večernji list, 28. rujna. <https://www.vecernji.hr/biznis/mtc-sa-86-godina-tradicije-doveden-do-ruba-propasti-26287> (pristup 23. 10. 2019.)

CYRAN, Olivier. 2018. "Smrt u krojačnici svijeta". *Lemondediplomatique*. 24. 4. <https://lemondediplomatique.hr/smrt-u-krojacnici-svijeta/> (pristup 28. 12. 2019.)

HALPERIN, Sandra. 2016. "Neocolonialism". *Encyclopedia Britannica* <https://www.britannica.com/topic/neocolonialism> (pristup 12. 12. 2020.)

IVEKOVIĆ, Mario. 2012. "Privatizacija u Hrvatskoj: jučer, danas, sutra". *Zarez*. 5. prosinac. <http://www.zarez.hr/clanci/privatizacija-u-hrvatskoj-jucer-danas-sutra> (pristup 11. 10. 2019.)

LEVAČIĆ, Vlatka. 2018. "Kroz prizmu palog diva – Međimurske trikotaže Čakovec". *Radnička fronta*, 19. veljače. <https://www.radnickafronta.hr/citaonica/clanci/720-kroz-prizmu-palog-diva-medimurske-trikotaze-cakovec> (pristup 21. 12. 2019.)

VRAGOLOVIĆ, Ana. 2018. "Organiziranje u borbene sindikate – jedina šansa za tekstilne radnike i radnice". *Vox Feminae*, 16. prosinca. <https://voxfeminae.net/pravednost/organiziranje-u-borbene-sindikate-jedina-sansa-za-tekstilne-radnike-i-radnice/> (pristup 14. 12. 2019.)

A history of the British cotton industry <https://britishheritage.com/features/history-british-cotton-industry> (pristup 10. 10. 2019.)

“Što je dobra ekonomija?”. Platforma za dobru ekonomiju (Web stranica). <http://www.dobra-ekonomija.hr/> (pristup 30. 12. 2019.)

Socijalna zadruga Humana nova (Web stranica). <http://www.humananova.org/hr/home/> (pristup 30. 12. 2019.)

Zakon o reprezentativnosti. Hrvatski sabor. br. 1875. NN 93/2014
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_07_93_1875.html (pristup 16. 1. 2019.)

Zakon o zadrugama. Članak 66. Hrvatski sabor. NN 34/11, 125/13, 76/14, 114/18, 98/19. 2020. <https://www.zakon.hr/z/458/Zakon-o-zadrugama> (pristup 5. 1. 2020.)

Zakon o održivom gospodarenju otpadom. Hrvatski sabor. br. 2123; NN 94/2013;
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2013_07_94_2123.html (pristup 16. 1. 2019.)

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom. Hrvatski sabor. br. 2298. NN 143/2002 (preuzeto 15. 1. 2019. s:
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_12_143_2298.html (pristup 15. 1. 2019.)

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom. Hrvatski sabor. br. 2298. NN 143/2002
https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2002_12_143_2298.html (pristup 15. 1. 2019.)

“Tekstilna industrija”. Iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60689> (pristup 10. 10. 2019.)

“Zadruga, obiteljska”. Iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=66656> (pristup 20. 10. 2019.)

“Doradni posao”. Iz: Proleksis Enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. 2012. <http://proleksis.lzmk.hr/53617/> (pristup 29. 11. 2019.)

“Sindikati”. Iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56094> (pristup 29. 11. 2019.)

Neokolonijalizam. Iz: Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=43384> (pristup 4. 11. 2019.)

“Odveli tvrtke u propast?: Podignuta optužnica protiv bivših šefova MTČ-a”. 2014., eMeđimurje. 23. lipnja.
<https://emedjimurje.net.hr/vijesti/crna-kronika/3100741/odveli-tvrke-u-propast-podignuta-optuznica-protiv-bivsih-sefova-mtca/> (pristup 17. 2. 2020.)

“Čateks d. d.”. Iz: Hrvatska tehnička enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019., Zagreb, <https://tehnika.lzmk.hr/cateks-cakovec/> (pristup 28. 2. 2020.)

“Dobra ekonomija”. 2015. Dražen Šimleša— ZMAG i Zadruga za dobru ekonomiju, Vukomerić, 2015.

“Dobra ekonomija u dobrim pričama 2: izvještaj o primjerima dobre prakse”. 2015. pripremio Dražen Šimleša — ZMAG, Vukomerić

“Mission”. *Clean Clothes Campaign*. <https://cleanclothes.org/about/mission> (pristup 6. 10. 2019.)

“Što je društveno poduzetništvo?”. *Slap*. <https://slap.hr/sto-je-drustveno-poduzetnistvo> (pristup 1. 3. 2020.)

“Razvojna strategija Međimurske županije do 2020.”, REDEA, Međimurska županija https://medjimurska-zupanija.hr/dokumenti/Razvojna_strategija_MZ_do_2020/Nact%20Razvojne%20strategije%20Medjimurske%20zupanije%202020.pdf (pristup 7. 10. 2019.)

Model diferencijacije urbanih, ruralnih i prijelaznih naselja u Republici Hrvatskoj. 2011. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. str. 13. https://www.dzs.hr/Eng/Publication/metodologije/metod_67.pdf (pristup 31. 3. 2020.)

“Clean Clothes Campaign response to agreement between H&M and IndustriALL”. 2015. <https://cleanclothes.org/news/2015/11/11/clean-clothes-campaign-response-to-agreement-between-h-m-and-industrial> (pristup 7. 12. 2019.)

“Not a single worker is making a living wage yet H&M claims to have done an amazing job”. *Clean clothes campaign*. 8. 4. 2019. <https://cleanclothes.org/news/2019/not-a-single-worker-is-making-a-living-wage-yet-hm-claims-to-have-done-an-amazing-job> (pristup 12. 11. 2019.)

“Europski zločin u krojačnici Bangladeš”. *Globus*. 16. 7. 2013. <https://www.jutarnji.hr/globus/arhiva/europski-zlocin-u-krojacnici-banglades/4086306/> (pristup 7. 11. 2019.)

“Međimurski tekstilci: Nema ih, nestali su...” Međimurje list <https://medjimurje.hr/aktualno/gradovi-i-opcine/medimurski-tekstilci-nema-ih-nestali-su-15055/> (pristup 20. 3. 2020.)

11. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI

Rad analizira ekonomske i kulturne aspekte tekstilne industrije u Međimurju na temelju tri najznačajnije tekstilne tvornice. Nastoje se povezati globalni problemi tekstilne industrije sa lokalnim specifičnostima te opisati razlozi zbog kojih je došlo do propadanja domaćih tekstilnih tvornica i time degradacije položaja radnika. Pritom se obrađuju teme privatizacije državnog vlasništva devedesetih godina 20. stoljeća, *lohn* proizvodnje, sindikalnog organiziranja i nostalgije prošlim vremenima. Predstavljen je rad socijalne zadruge *Humana nova* iz Čakovca kao oblik solidarne ekonomije koji je nastao kao odgovor probleme u tekstilnoj industriji Međimurja.

Ključne riječi: Međimurje, tekstilna industrija, solidarna ekonomija, postsocijalizam, radnička prava, nove inicijative

12. SUMMARY AND KEY WORDS

Solidarity economy in Međimurje. Cultural analysis of industrial textile production and modern civic initiatives

The paper analyzes the economic and cultural aspects of the textile industry in Međimurje based on the three most important textile factories. It is intended to link the global problems of the textile industry with local specificities, and to describe the reasons for fall of domestic textile factories and violation of workers rights. In doing so, the topics of privatization of state-owned property in the 1990s, *lohn* production, union organizing and nostalgia of times past are addressed. The work of the social cooperative *Humana Nova* from Čakovec was presented as a form of solidarity economy, which was created in response to problems in the textile industry of Međimurje.

Key words: Međimurje, textile industry, solidarity economy, postsocialism, labor rights, new initiatives